

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Навчально-науковий інститут № 3

Кафедра психології, соціології та педагогіки

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
ДО СЕМІНАРСЬКИХ ТА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

з навчальної дисципліни **«ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ»**
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
053 «Психологія» (психолог ювенальної превенції)

Вінниця 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від № 14.08.2024 року № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 3
Протокол від 09.08.2024 року № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 13.08.2024 року № 7

Розглянуто на засіданні кафедри психології, соціології та педагогіки
(протокол від 08.07.2024 року № 13)

Розробник:

1. Доцент кафедри психології, соціології та педагогіки ННІ № 3 ХНУВС,
кандидат психологічних наук, доцентка – Доценко В.В.

Рецензенти:

Ларіонов С.О. – начальник кафедри психології та педагогіки гуманітарного
факультету Національної академії Національної гвардії України, кандидат
психологічних наук, доцент;

Мілорадова Н.Е. – професор кафедри психології, соціології та
педагогіки ННІ № 3 ХНУВС, доктор психологічних наук, професор.

1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		Лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Семестр № 5							
Тема № 1. Юридична психологія в системі наукових знань		2	2	-	-	4	Залік
Тема № 2. Правова соціалізація особистості		2	2	-	-	6	
Тема № 3. Психологія поліцейського		4	2	-	-	6	
Тема № 4. Гендерна компетентність працівників поліції		2	2	-	-	6	
Тема № 5. Психологія злочинної поведінки		4	2	-	-	6	
Тема № 6. Психологія особистості злочинця		4	2	2	-	6	
Тема № 7. Психологія злочинних груп		4	2	2		6	
Всього за семестр № 5:	80	22	14	4	-	40	залік
Семестр №6							
Тема № 8. Психологія учасників розслідування злочинів		4	4	-	-	10	Екзамен
Тема № 9. Соціально-психологічні особливості злочинної поведінки неповнолітніх		4	4	2	-	10	
Тема № 10. Психологія окремих слідчих дій		6	6	2	-	10	
Тема № 11. Судово-психологічна експертиза		4	4	2	-	10	
Тема № 12. Пенітенціарна психологія		4	4	-	-	10	
Всього за семестр № 6:	100	22	22	6	-	50	екзамен

2. Методичні вказівки до семінарських та практичних занять

Тема № 1: Юридична психологія в системі наукових знань

Семінарське заняття: Юридична психологія в системі наукових знань

Навчальна мета заняття: сформувати у здобувачів вищої освіти знання стосовно поняття юридичної психології як наукової галузі, її основних функцій

та напрямків, етапів історичного розвитку. Сформулювати вміння та навички щодо визначення місця юридичної психології у системі інших наук, класифікації методів дослідження, що використовуються у галузі юридичної психології.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Загальна характеристика юридичної психології як науки та навчальної дисципліни. Предмет, об'єкт та завдання юридичної психології.
2. Історія та етапи розвитку юридичної психології.
3. Структура і основні напрями юридичної психології.
4. Принципи і методи юридичної психології.

Методичні вказівки

До першого питання

В межах даного питання здобувачі повинні розкрити суть юридичної психології як науки та як навчальної дисципліни. Вміти чітко визначати об'єкт та предмет юридичної психології, знати та характеризувати її завдання. Визначати місце юридичної психології у системі інших наук.

До другого питання

Здобувачі вищої освіти повинні знати характеристики ранньої історії юридичної психології. Становлення юридичної психології як самостійної науки. Розвиток юридичної психології у 20-80 роки XX століття. Особливості сучасного стану вітчизняної юридичної психології. Перспективи розвитку юридичної психології в Україні в XXI ст.

До третього питання

Здобувачі повинні знати та характеризувати такі основні напрями юридичної психології: кримінальна психологія, психологія процесуальної і непроцесуальної діяльності, пенітенціарна психологія, правова психологія, психологія юридичної праці, судово-психологічна експертиза, їх наукові інтереси.

До четвертого питання

Межами даного питання передбачено характеристику основних принципів юридичної психології: принцип розвитку, принцип детермінізму, принцип єдності свідомості і діяльності, принцип системного підходу, принцип єдності теорії і практики, принцип особистісного підходу. Також, в межах даного питання здобувачі повинні орієнтуватися в основних методах юридичної психології, знати методи наукового дослідження та методи психологічного впливу на особистість.

Теми рефератів:

1. Історія розвитку юридичної психології.
2. Методи юридичної психології.
3. Методи психологічного впливу на особистість які використовуються в юридичній психології.
4. Особливості застосування методу експерименту у юридичній психології.

Література:**Основна:** 1, 2, 6, 8, 9**Допоміжна:** 1, 9, 10, 11**Інформаційні ресурси в Інтернеті:** 1, 2, 3, 4, 5, 6**Тема № 2: Правова соціалізація особистості****Семінарське заняття:** Правова соціалізація особистості**Навчальна мета заняття:** визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, рівень сформованості уявлень про**Кількість годин** – 2 години**Навчальні питання:**

1. Поняття «соціальна норма» та «нормативна регуляція поведінки».
2. Основні різновиди соціальних норм.
3. Психологічні механізми засвоєння особистістю соціальних норм.
4. Психологічна сутність правової соціалізації особистості.
5. Структурні компоненти індивідуальної правосвідомості.
6. Соціальна та асоціальна поведінка. Класифікація асоціальної поведінки: аморальна, антисоціальна, злочинна.

Методичні вказівки*До першого питання*

Здобувачі повинні розкривати суть понять «соціальна норма» та «нормативна регуляція поведінки», надавати даним поняттям психологічну характеристику.

До другого питання

Здобувачі повинні детально характеризувати основні види нормативних систем у сучасному суспільстві: право, мораль, звичаї, традиції.

До третього питання

Здобувачі повинні знати неусвідомлювані (навіювання, зараження, наслідування, ідентифікація) та усвідомлювані (референтна група, авторитет, популярність) механізми засвоєння соціальних норм, а також санкції, що застосовуються у суспільстві (заохочення та покарання).

До четвертого питання

Межами питання передбачено розкриття психологічної суті правової соціалізації особистості та її провідних ознак.

До п'ятого питання

Межами питання передбачено розкриття суті поняття правосвідомості, її основних видів (індивідуальна, групова, суспільна), функцій та рівнів. Здобувачі повинні знати та характеризувати структуру індивідуальної правосвідомості: правові знання, правові оцінки, правові установки (пізнавальний, оціночний, емоційний компоненти)

До шостого питання

Здобувачі повинні звернути увагу на поняття правової поведінки та її загальних ознак. Розуміти поняття «соціальні відхилення» та «асоціальна поведінка». Знати основні різновиди асоціальної поведінки: аморальна, антисоціальна, злочинна.

Теми рефератів:

1. Поведінка особи і соціальні норми.
2. Право, мораль та звичаї.
3. Правова ідеологія і правова психологія як рівні сприймання права.
4. Свідомість, відповідальність та правосвідомість особистості.
5. Специфіка правової соціалізації особистості та її відмінність від соціалізації людини.

Література:

Основна: 1, 2, 3, 6, 8, 9, 10

Допоміжна: 1, 2, 3, 7, 9, 10, 11

Інформаційні ресурси в Інтернеті: 1, 2, 3, 4, 5, 6

Тема № 3: Психологія поліцейського**Семінарське заняття: Психологія поліцейського**

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, сформувані вміння використовувати провідні технології формування позитивного іміджу працівника поліції; розкрити особливості професійно-психологічної підготовки працівників поліції до несення служби в органах правопорядку;

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Психологія службової поведінки поліцейського
2. Технології формування іміджу професійної діяльності поліцейського.
3. Професійна деформація особистості правоохоронця.

Методичні вказівки*До першого питання*

Розкрити психологію службової поведінки поліцейського, що проявляється як сукупність соціально обумовлених моральних норм та правил поведінки працівників органів поліції, які в процесі застосування зазнають постійних змін, набувають різноманітного характеру, спрямовуються на успішне виконання службових завдань. Курсанти розкривають взаємозв'язок між психологією службової поведінки, професійної етики і професійної тактовності, що зобов'язують поліцейського до дотримання певних норм поведінки в різних аспектах службової діяльності.

До другого питання

Дати визначення професійного іміджу як важливої складової частини іміджу взагалі. Формування іміджу буває: усвідомленим, неусвідомленим. Технологія формування позитивного іміджу: піднесення іміджу; мета – підвищити значущість, силу, авторитетність, переконливість образу; створення образу, який швидко впізнається (бренду); мета – привернути увагу, запам'ятатися, стати впізнаваним; формування позитивного ставлення; мета – викликати позитивні почуття: довіру, симпатію, інтерес.

До технік формування позитивного ставлення відносяться: 1) підвищення зовнішньої привабливості; 2) позитивний настрій; 3) створення бездоганної репутації; 4) позитивні послання групам громадськості; 5) особиста участь –

прояв щирого інтересу до людей, надання підтримки і реальної допомоги; б) дистанціювання від негативних символів (компрометуючих факторів, фігур, груп). Іноді необхідно застосувати цей прийом у випадках, коли співробітники здійснюють якісь непристойні вчинки.

Курсанти розкривають зміст технік створення яскравого і впізнаваного образу; технік піднесення іміджу.

До третього питання

Виокремити негативні, екстремально-психологічні фактори поліцейської діяльності, визначають якості працівників поліції, що негативно впливають на успішність їх професійної діяльності взагалі та в складних, екстремальних умовах зокрема. Дають визначення професійної деформації особистості працівника поліції і характеризують основні показники професійної деформації: упереджене ставлення до громадян; суб'єктивне тлумачення регламентації власної діяльності та поведінки громадян; професійне огрубіння особистості працівника; зміни в образі «Я».

Теми рефератів:

1. Психічні процеси, явища і властивості особистості та урахування їх в діяльності юриста.
2. Характеристика психічних станів особистості.
3. Свідомість, відповідальність та правосвідомість особистості.
4. Професійна деформація працівників поліції

Література:

Основна: 1, 2, 3, 6, 8, 9, 10

Допоміжна: 1, 2, 7, 9

Інформаційні ресурси в Інтернеті: 1, 2, 3, 4, 5, 6

Тема № 4. Гендерна компетентність працівників поліції

Семінарське заняття: Гендерна компетентність працівників поліції

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, сформулювати розуміння таких понять як гендерна компетентність, гендерна рівність, гендерна дискримінація, гендерні стереотипи, гендерно зумовлене насильство

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Визначення поняття гендерна компетентність
2. Гендерна рівність та гендерна дискримінація: визначення основних понять
3. Гендерні стереотипи у трудових відносинах
4. Гендерно зумовлене насильство

Методичні вказівки

До першого питання

Гендерна компетентність — соціально-психологічна характеристика людини, що дозволяє їй бути ефективною в системі міжстатевої взаємодії. Гендерна компетентність особистості включає: 1) знання про існуючі ситуації гендерної нерівності, фактори й умови, що їх викликають; 2) вміння помічати й

адекватно оцінювати ситуації гендерної нерівності в різних сферах життєдіяльності; 3) здатність не проявляти у своїй поведінці гендернодискримінаційних практик; 4) здатність вирішувати свої гендерні проблеми і конфлікти, якщо вони виникають. Іншими словами, гендерна компетентність — це здатність чоловіків і жінок помічати ситуації гендерної нерівності в навколишньому житті; протистояти сексистським, дискримінаційним діям і впливам; самим не створювати ситуації гендерної нерівності. Формування гендерної компетентності — це цілеспрямована діяльність, у результаті якої людина демонструє компетентність у ситуаціях із вираженою гендерною складовою. Іншими словами — це рух у напрямку від гендерної некомпетентності до компетентності, тобто набуття та освоєння гендерних знань, умінь і способів гендернокоректної поведінки. Виділені складові гендерної компетентності (сформульовані як знання та вміння) можуть допомогти у формулюванні кінцевих цілей навчання в процесі гендерної освіти державних і муніципальних службовців.

До другого питання

У Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» поняття «гендерна рівність» виходить з правового контексту і пов'язане з впливом суспільних структур на життя жінок і чоловіків — їхні права, свободи, можливості, потреби тощо. Саме це чітко і однозначно закріплено законодавством. «Гендерна рівність» визначається як «рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства». Наведене поняття можна вважати «розширеним» поняттям прав жінок і підвищення розуміння їх (жінок) внеску у життя суспільства. «Розширення» відбулося тому, що дискусія про права жінок привела до актуалізації і прав чоловіків, які в деяких сферах теж упосліджені. Державна політика щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків спрямована на : утвердження гендерної рівності недопущення дискримінації за ознакою статі; застосування позитивних дій; забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень; забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків; підтримку сім'ї, формування відповідального материнства і батьківства; виховання і пропаганду серед населення України культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності у цій сфері; захист суспільства від інформації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі.

До третього питання

Стереотипи дуже поширені у трудових відносинах: «Липка підлога» — це низькі зарплати, які лишають мало шансів піднятися вище. «Скляна стеля» стосується більше стереотипів, які не створюють начебто помітних бар'єрів для просування, але й не дають рухатися вперед. «Скляний підвал» кидає чоловіків на найризикованіші та найнебезпечніші роботи (Ст.43 Конституції). Понад 90% усіх смертних випадків, пов'язаних із професією, трапляються з чоловіками.

До четвертого питання

Гендерно зумовлене насильство — протиправні діяння, що спрямовані

проти осіб через їх стать або гендер або стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно та завдають фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи страждань, включаючи загрози таких дій, у публічному або приватному житті. Насильство щодо жінок є формою дискримінації за ознакою статі, яка охоплює всі акти гендерно зумовленого насильства щодо жінок, визначені Конвенцією Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами.

Нюанси:

1. Гендерно зумовлене насильство – це як дія так і бездіяльність.
2. Гендерно зумовлене насильство - це діяння, що зачіпають осіб непропорційно. А мали б зачіпати пропорційно? І тоді такі діяння не визнавалися б насильством?
3. Насильство щодо жінок є формою дискримінації за ознакою статі. А насильство щодо чоловіків не є формою дискримінації за ознакою статі?
4. Гендерно зумовлене насильство стосується як публічне так і приватне життя.
5. Для гендерно зумовленого насильства обов'язковим є настання фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи страждань.
6. Загроза вчинення дій, що спрямовані проти осіб через їх стать або гендер або стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно також є гендерно зумовленим насильством. Загроза вчинення бездіяльності, що спрямована проти осіб через їх стать або гендер або стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно також не є гендерно зумовленим насильством.

Тема рефератів:

1. Гендерні аспекти сімейного насилля.
2. Гендерно-зумовлене насильство.
3. Портрет кривдника.
4. Психологічна характеристика жертв сімейного насилля.

Література:

Основна: 1, 2, 6, 8, 9, 10

Допоміжна: 1, 7, 9, 10, 11

Інформаційні ресурси в Інтернеті: 1, 2, 3, 4, 5, 6

Тема № 5: Психологія злочинної поведінки

Семінарське заняття: Психологія злочинної поведінки

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, рівень сформованості знань про психологічний механізм злочинної поведінки, дослідити психічні закономірності, які проявляються в процесі формування злочинної установки особистості, у ході задуму, підготовки і скоєння злочину.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Історичні погляди на природу злочинності. Біологізаторські та

соціологізаторські концепції особистості правопорушника.

2. Структурно-психологічний аналіз злочинної дії.

3. Психологічна характеристика етапів формування злочинної поведінки особистості.

Методичні вказівки

До першого питання

Розглядаючи дане питання, здобувачі повинні особливу увагу звернути на концепції особистості злочинця: біологізаторські (антропологічний напрям, конституціональний напрям, генетичний напрям, фрейдизм, аналітичну психологію), соціологізаторські концепції (індивідуальна психологія А. Адлера, теорія диференційного зв'язку Е. Сатерленда, теорія аномії Р. Мертон та ін.).

Далі слід проаналізувати детермінанти злочинності (біологічні, соціальні) та розкрити дилему *соціо-психо-біологічного підходу* та виявити значимі в генезисі злочинної поведінки елементи цих підсистем.

До другого питання

Здобувачі вищої освіти повинні звернути особливу увагу на поняття злочинної поведінки та механізм вчинення умисного злочину: кримінальна мотивація, прийняття рішення вчинити злочин та його планування, реалізація наміру та настання злочинних наслідків.

Структурно-психологічний аналіз злочинної дії має починатись із аналізу компонентів, що передують злочинному прояву. Доцільно детально проаналізувати злочин як вольову дію індивіду та його елементи:

- 1) мотивація й мотиви злочинної дії;
- 2) формування мети злочинної дії;
- 3) ухвалення рішення про здійснення конкретного злочинного діяння; спрямованість і зміст злочинного наміру;
- 4) способи здійснення злочинного діяння;
- 5) досягнення результату й відношення суб'єкту до цього результату

Окрему увагу слід приділити психологічному аналізу злочинної поведінки при різних формах провини, а також зупинитись на розгляді психологічних особливостей злочинної поведінки, основним змістом якої є так звані безмотивні злочини. Необхідно вказати на відмінності з психологічної точки зору необережних злочинів від навмисно скоєних злочинних дій, розкрити питання щодо процесів мотивації і цілепокладання.

До третього питання

Здобувачі повинні детально характеризувати етапи злочинної поведінки: формування особистості з антисуспільною спрямованістю, мотивація антисуспільного вчинку, прийняття конкретного рішення про його здійснення, реалізація рішення та настання наслідків.

Тема рефератів:

1. Загальна психологічна характеристика злочинної діяльності.
2. Психологічний аналіз злочинної поведінки при різних формах провини.

Література:

Основна: 1, 2, 3, 5, 6, 8, 9, 11

Допоміжна: 1, 3, 7, 8, 9, 10, 11

Інформаційні ресурси в Інтернеті: 1, 2, 3, 4, 5, 6

Тема № 6: Психологія особистості злочинця

Семінарське заняття: Психологія особистості злочинця

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, закріпити знання й поглибити розуміння здобувачів щодо особливостей формування особистості злочинця та навчити створювати психологічну характеристику особистості злочинця

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Поняття особистості злочинця
2. Психологічна структура особистості злочинця
3. Характеристика основних типів злочинців.
4. Психологічні особливості окремих типів особистості злочинця (психологічний портрет)

Методичні вказівки

До першого питання

Межами питання передбачено вироблення у здобувачів вміння надавати психологічну характеристику особистості правопорушника та визначати основні чинники формування злочинної поведінки: психологічні, біологічні, соціальні.

Поняття особистості злочинця.

- соціально-демографічна підсистема особистості злочинця
- соціально-психологічна підсистема особистості злочинця
- групи осіб, що проявляють психопатичні розлади за збудливим, істероїдним й гальмівним типами.

До другого питання

Психологічна структура особистості злочинця.

Особистість злочинця характеризується сукупністю наступних ознак:

- 1) видом учиненого злочину – об'єктом злочинного зазіхання, тяжкістю й характером злочинних наслідків, чи зроблений злочин уперше, випадково, повторно або відбувається систематично рецидивістом;
- 2) формою провини, мотивом і метою злочину;
- 3) способом здійснення злочину як показником інтенсивності антисоціальної спрямованості злочинця;
- 4) ситуацією й приводом здійснення злочину;
- 5) наявністю обтяжуючих і пом'якшуючих відповідальність обставин;
- 6) відношенням злочинця до зробленого діяння – поведінкою злочинця після здійснення злочину (явка з провинною, відхилення від розслідування й суду, обмова невинних, допомога або протидія розслідуванню, поведінка під час відбування покарання).

До третього питання

Основа типології злочинців – ступінь їх десоціалізації, соціально-ціннісної поведінкової дезадаптації.

I. За ступенем соціальної дезадаптації можна розрізнати два типи особистості злочинця:

1. Антисоціальний тип – особи, що неодноразово робили злочини на базі стійкої антисоціальної спрямованості, тип «злісного» злочинця.

2. Асоціальний тип – особи, що вперше зробили злочин на основі загальної асоціальної спрямованості, несоціалізований, «менш злісний» тип злочинця.

У науковій і навчальній літературі наводяться різні класифікації злочинців. Найбільш відомою типологією є поділ:

1) За ціннісно-орієнтаційною деформацією особистості злочинця.

Асоціальний тип злочинця(менш злісний) відзначається несформованістю у людини позитивних ціннісних орієнтацій, позитивних соціальних установок, які не лише впливали б на його поведінку, а й утримували від можливої протиправної поведінки у складних, часом конфліктних ситуаціях.

Антисоціальний тип (злісний) притаманний професійному злочинцю, який виявляє постійну готовність до злочинів, до злочинної поведінки. Як правило, ці люди неодноразово скоювали злочини і мають стійкі підсвідомі кримінальні спонукання.

2) За об'єктом посягання, характером злочинних дій, виділяють три великі типологічні групи злочинців: корисливі; насильницькі; корисливо-насильницькі.

3) За характером, ступенем суспільної небезпеки злочинні типи поділяються на: випадковий тип; ситуативний тип; нестійкий тип; злісний тип; особливо-небезпечний.

4) За суб'єктивною стороною в залежності від форми провини: навмисно скоєний злочин; необережно скоєний злочин.

До четвертого питання

Після опрацювання літератури за темою необхідно скласти ґрунтовний психологічний портрет кожного із вказаних типів злочинців, вказати на спільне і відмінне, зокрема:

1. Психологічний портрет злочинця у сфері службової діяльності.
2. Психологічний портрет корисно-насильницького злочинця.
3. Психологічний портрет сексуального вбивці (маніяка).
4. Психологічний портрет необережного злочинця.
5. Психологічний портрет хулігана.

Теми рефератів:

1. Соціально-психологічна характеристика особистості злочинця.
2. Типологія особистості злочинця.
3. Психічні аномалії особистості та злочин.
4. Акцентуація як суб'єктивно-психологічна основа злочину.
5. Проблема класифікації груп як суб'єктів злочину.

Література:

Основна: 1, 2, 3, 4, 6, 8, 9

Допоміжна: 1, 3, 8, 10, 11

Інформаційні ресурси в Інтернеті: 1, 2, 3, 4, 5, 6

Практичне заняття: Психологія особистості злочинця

Навчальна мета заняття: поглиблення і закріплення знань здобувачів щодо психології особистості злочинця та їх типологій, формування у здобувачів вмінь та навичок психологічного аналізу відеоматеріалу конкретної особи-правопорушника стосовно приналежності його до того чи іншого типу злочинця, вмінь аналізувати вербальну та невербальну інформацію при спілкуванні.

Кількість годин – 2 год.

Місце проведення – аудиторія

Навчальні питання:

1. Психологічні типології злочинців.
2. Діагностика психологічних особливостей особистості злочинця за вербальними та невербальними проявами.

Література, методичне та матеріально-технічне забезпечення занять.

Основна: 1, 2, 6, 8, 9, 10, 11

Допоміжна: 1, 3, 8, 9, 10, 11

Інформаційні ресурси в Інтернеті: 1, 2, 3, 4, 5, 6

Комп'ютер, проектор, екран.

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

Викладач розкриває мету, задачі і порядок проведення заняття, перевіряє готовність групи до роботи.

Актуалізація знань здобувачів здійснюється шляхом проведення експрес-опитування. Здобувачам необхідно ознайомитися з різними типологіями злочинців (за критеріями ступеня соціальної адаптації злочинця, за тяжкістю скоєного злочину, за характером злочину, за ступенем суспільної небезпеки злочину тощо).

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Демонстрація і обговорення навчального фільму. Після проведення експрес-опитування демонструється навчальний відеофільм «Особистість злочинця». Після демонстрації викладачу необхідно підкреслити цільову спрямованість перегляду за допомогою узагальнення висновків здобувачів щодо:

- чинників, які зумовлюють процес формування особистості правопорушника (злочинця);
- визначення механізмів формування злочинної поведінки.

Необхідно формувати у здобувачів розуміння причин, обставин формування негативної для суспільства особи злочинця.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

На основі перегляду відеоматеріалів «Особистість злочинця» необхідно формувати у здобувачів вміння користуватися елементами практичної психодіагностики особи, визначати необхідні критерії для збору інформації з вербальних та невербальних джерел.

Тема № 7: Психологія злочинних угруповань

Семінарське заняття: Психологія злочинних угруповань

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми; систематизувати, узагальнити та закріпити знання про психологічні особливості злочинної групи та кримінальних співтовариств

Кількість годин – 2 години

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми; систематизувати, узагальнити та закріпити знання про психологічні особливості злочинної групи та кримінальних співтовариств

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Психологічна характеристика злочинної групи.
2. Кримінальна субкультура та її основні елементи.
3. Сутність та психологічні особливості різновидів злочинних груп.
4. Психологічна характеристика організованої злочинності.

Методичні вказівки

До першого питання

Традиційно під злочинною групою розуміється неофіційна спільність людей, що здійснюють спільну діяльність, спрямовану на досягнення кримінальних цілей. Як ви знаєте, нижня межа чисельності злочинної групи визначений кримінальним законодавством: "спільна участь двох або більше осіб у вчиненні умисного злочину". Для функціонування злочинної групи характерне поступове розширення сфери її діяльності в часі та просторі, збільшення кількості скоєних злочинів, перехід до більш тяжких злочинів.

Психологія злочинної групи у загальному сенсі досліджує генезис освіти, структуру, розподіл ролей, а також психологічні механізми управління. Психологічний аналіз починається з встановлення структури групи, всіх її основних учасників, дослідження ролей, які виконує кожний з них, і їх ієрархічній залежності один від одного, дослідження особистісних особливостей кожного учасника. При психологічному аналізі дуже важливо усвідомити спосіб передачі інформації між її членами.

Структура злочинної групи – одна з найбільш головних характеристик і може бути описана за допомогою соціометрії, ролей та організаційного підходу. Соціометрична структура групи дозволяє визначати статус (авторитет) кожного члена групи, виходячи з тих переконань, які віддають кожному з них її члени. Ролева структура характеризує членів групи виходячи з тих неофіційних функцій, які вони виконують. Організаційна структура припускає наявність поширених, багатофункціональних та ієрархічно взаємопов'язаних підрозділів.

Лідери злочинних груп мають психологічної владою над підлеглими. Саме виникнення і існування злочинних груп базується на цьому явищі. Тому психологічному аналізу піддається лідер злочинної групи.

До другого питання

Кримінальна субкультура – це духовне життя відносно обмеженої частини суспільства, яка має кримінальну спрямованість та притримується кримінальних традицій і звичок. Кримінальній субкультурі притаманні такі

риси, як використання жаргону, татуювань, виконання неформальних норм поведінки та особливості проведення дозвілля.

К.С. об'єднує правопорушників, виступає у якості регулятора їх поведінки. Її небезпека в тому, що вона спотворює суспільну свідомість, трансформує злочинний досвід, розхитує добропорядність населення, блокує процес соціалізації молоді, формує суспільну думку про доцільність порушення певних правових норм (наприклад, відхилення від податку), створює позитивний імідж деяким категоріям злочинців і, навпаки, засуджує громадян, що сприяють правозастосовним органам у їхній затримці.

Специфічним елементом кримінальної субкультури є стратифікація – поділ людей на умовні ієрархічні групи у залежності від авторитету, відносно реальної влади в кримінальному середовищі.

До третього питання

Варто звернути увагу на основні різновиди груп за різними ознаками (безпосередність контактів, кількісний, віковий, статевий, національно-етнічний склад та ін.). Вміти надавати психологічну характеристику і виділяти особливості окремих груп, які вчиняють злочин (попередня змова, кримінальність головної мети, кримінальна організованість та ін.).

До четвертого питання

Здобувачі вищої освіти повинні знати суть поняття «організована злочинність» та його психологічну характеристику. Виділяти такі соціально-психологічні аспекти організованої злочинності: причини об'єднання у злочинні організації; психологічна структура; система взаємин; методи та засоби психологічного впливу.

Теми рефератів:

1. Правова оцінка організованих злочинних формувань (груп) та їх протиправної діяльності.
2. Психологічна оцінка організованих злочинних формувань (груп) та їх протиправної діяльності.
3. Кримінальна субкультура

Література:

Основна: 1, 2, 6, 8, 9, 10, 11

Допоміжна: 1, 3, 8, 9, 10, 11

Інформаційні ресурси в Інтернеті: 1, 2, 3, 4, 5, 6

Практичне заняття: Психологія злочинної поведінки

Навчальна мета заняття: формування у здобувачів вмінь та навичок психологічного аналізу особливостей злочинної групи та кримінальних співтовариств

Кількість годин – 2 год. Місце проведення – аудиторія

Навчальні питання:

1. Поняття злочинної групи та її психологічна характеристика. Суспільна небезпека злочинної групи.
2. Психологічні особливості різновидів злочинних груп.
3. Психологічна характеристика організованої злочинності.

Література, методичне та матеріально-технічне забезпечення занять.

Основна: 1, 2, 6, 8, 9, 10, 11

Допоміжна: 1, 3, 8, 9, 10, 11

Інформаційні ресурси в Інтернеті: 1, 2, 3, 4, 5, 6

Фліпчарт, маркери, папір.

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

Викладач розкриває мету, задачі і порядок проведення заняття, перевіряє готовність групи до роботи.

Актуалізація знань здобувачів здійснюється шляхом проведення експрес-опитування. Здобувачам необхідно ознайомитися з різними типологіями злочинних груп.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Потрібно звернути увагу здобувачів на правильне визначення поняття «злочинна група», на особливу суспільну небезпеку саме злочинних угруповань. Здобувачі повинні вміти окреслити фактори небезпеки злочинних груп. Необхідно сформулювати у здобувачів чіткі критерії аналізу злочинних груп та знання особливостей їх функціонування. Здобувачі мають знати термінологію, що описує буття злочинних груп (полі-, моноетнічні групи, транснаціональні, змішані тощо). Особливу увагу необхідно приділити вмінню здобувачів диференціювати злочинні групи за рівнем розвитку їх організованості.

Рішення задач. В ході рішення задач (описів існуючих злочинних угруповань) необхідно формувати у здобувачів вміння на конкретних прикладах визначати, диференціювати основні ознаки злочинних груп різних видів та рівней організованості.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Поглиблення і закріплення знань здобувачів щодо ознак та структура злочинної групи, різновидів злочинних груп і організованої злочинності: мафія, синдикат, згуртована організована група, група за змовою (типу дружньої компанії), випадкова група, передкримінальна група, поліетнічна та моноетнічна група, транснаціональна група, банда, бригада.

Семестр № 6

Тема № 8: Психологія учасників розслідування злочинів

Семінарське заняття: Психологія учасників розслідування злочинів

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми; закріпити, систематизувати та узагальнити знання психології особистості постраждалого, свідка, обвинуваченого та підозрюваного.

Кількість годин – 4 години

Навчальні питання:

Частина 1

1. Психологічна характеристика постраждалого.
2. Зміст та види віктимної поведінки.

Частина 2

1. Психологія обвинуваченого. Поняття захисної домінанти.
2. Психологічний аналіз показань свідка.

Методичні вказівки

Частина 1

До першого питання

Психологія постраждалого вивчає: фактори формування його особистості, поведінку до здійснення злочину, у момент здійснення й після здійснення злочину, розробляє практичні рекомендації, що стосуються допиту потерпілого й виховання в людей морально-вольових якостей, які виявилися б достатнім захистом від злочинного зазіхання.

Методику дослідження особистості постраждалого можна умовно розділити на дві категорії:

- «статична область» - стать, вік, національність, службове становище і т.д., причому деякі з них можуть прямо впливати на кваліфікацію злочину (вік при статевих злочинах, службове становище при наданні опору тощо);
- «динамічна область», тобто поведінка потерпілого в період, що безпосередньо передував події злочину, і в період самої події злочину, зв'язок цієї поведінки з поведінкою злочинця (інтенсивність нападу у зв'язку з інтенсивністю оборони, втеча від потерпілого і т.д.).

Фактори, що характеризують властивості або стани особистості постраждалого безпосередньо перед здійсненням злочинів є: алкогольне сп'яніння, недосвідченість, самовпевненість, перевтома, недисциплінованість, погане самопочуття, серцеві захворювання, психічні розлади у формі неврозів, індивідуальні особливості темпераменту (слабка нервова система, уповільнена реакція в аварійних ситуаціях).

Поведінка постраждалого в момент здійснення злочину, як і всяка поведінка людини, залежить від двох факторів:

- впливу зовнішнього середовища у випадку злочинного нападу;
- індивідуальні особливості особистості, які забезпечують різноманітну гаму реакцій на зовнішній злочинний вплив (від непритомного стану до самооборони або активного нападу на злочинця).

До другого питання

Віктимна поведінка може бути необережною, ризикованою, провокуючою, об'єктивно небезпечною для самого потерпілого, унаслідок чого може сприяти створенню криміногенної ситуації, а в деяких випадках – вчиненню злочину. Разом з тим, це не фатальна властивість особи. Загалом ступінь віктимності будь-якої людини може бути зведено до нуля. Все залежить від того, чи людина вибирає найбільш оптимальний варіант поведінки, щоб не створювати віктимогенну ситуацію.

Рівні віктимності (В.Я. Рибальська): 1) сукупність соціально-психологічних властивостей особи, що пов'язана з особливостями її соціалізації; 2) безособова властивість, обумовлена виконанням деяких соціальних функцій; 3) професійна віктимність; 4) вікова віктимність; 5) слідство патологічного стану особи.

Частина 2

До першого питання

Обвинувачуваний – найбільш інформоване й найбільше психологічно складне джерело доказів. Тому при його допиті необхідно враховувати ряд психічних особливостей цієї категорії осіб, зокрема:

- стан пригніченості, психічної депресії, викликане страхом перед покаранням;
- велика зацікавленість у результаті справи, перевага захисної домінанти, активно-оборонна позиція;
- відсутність у ряді випадків наміру до добровільного визнання, переконаність, що правдиві показання можуть заподіяти тільки шкоду; недовіра до осіб, які ведуть розслідування;
- негативне відношення до свідків обвинувачення;
- підвищена психічна напруженість, афективний стан у критичних моментах розслідування;
- підвищений самоконтроль, загострена увага до найбільш "небезпечних" обставин.

Добровільного визнання від досвідченого злочинця можна добитися, як правило, лише при викритті його за допомогою незаперечних доказів при затримці на місці злочину.

Правдивість показань обвинувачуваного в певній мірі стимулюється роз'ясненням значення щирого розкаяння як обставини, що зм'якшує відповідальність. При цьому акцент повинен робитися не на визнанні провини, а саме на каятті й усілякому сприянні розслідуванню.

Зізнатися в навмисній неправді буває дуже важко. У ряді випадків пряме запитання: чи зробив обвинувачуваний даний злочин, можна замінити психологічно більш гнучким: що змусило його зробити такий учинок. Обвинувачувані звичайно прагнуть уникати позитивних відповідей.

Обвинувачуваному слід роз'яснити, чому неправильна позиція може зашкодити йому (так, неповнення викрадених матеріальних цінностей може привести до конфіскації майна). Якщо від правдивості показань обвинувачуваного залежить доля невинних людей, на яких може впасти неправильна підозра, на це необхідно звернути його увагу.

Допитуючи обвинувачуваних, слідчий обов'язково враховує можливу наступну динаміку їх показань і фіксує всі істотні деталі. Як відзначав А. Ф. Коні, обвинувачуваний після дачі правдивих показань через деяке "час" починає обмірковувати все сказане їм, бачить, що справа не так страшна, яким здалося спочатку, що проти деяких доказів можна придумати спростування...

У складних ситуаціях протидії, коли допитуваний приховує істотні для справи обставини, дає неправильні показання, що дезорієнтують, допит здобуває риси протиборства.

Психологія обвинуваченого (особи, яка вчинила злочин) характеризується пануванням захисної (оборонної) домінанти. Домінанта у психології визначена як тимчасово панівна рефлексорна система, що зумовлює роботу нервових центрів у даний момент і надає поведінці певної

спрямованості. Оборонна (захисна) домінанта, характерна для осіб, які вчинили злочин, викликає неупорядковану активність, «штовхає» винного на вчинення дій, що за розрахунками злочинця мають захистити його від викриття. З цією метою злочинець створює інсценування, фабрикує докази своєї невинуватості, робить неправдиві заяви, поширює чутки.

Зверніть увагу на те, що залежно від ролі потерпілого (жертви) у ході реалізації злочинного наміру розрізняють декілька видів типової поведінки з боку жертви злочину: позитивну, нейтральну, провокуючу, розкрийте зміст кожної з них. Окрему увагу зосередьте на питаннях віктимності жертви та її різновидах.

До другого питання

Свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань (ч. 1 ст. 65 КПК). Вважається, що свідок залучається до участі у кримінальному провадженні лише для того, щоб дати правдиві показання про відомі йому обставини.

Процес оцінки показань свідка та інших процесуальних джерел доказів включає в себе такі елементи: визначення їх належності, допустимості, достовірності, достатності спочатку для висунення слідчих версій, а згодом – і висновків у кримінальному провадженні. Оцінка належності, допустимості, достовірності показань свідка та інших процесуальних джерел доказів здійснюється як у процесі їх збирання, так і на підсумковому етапі досудового розслідування, перед прийняттям й обґрунтуванням процесуальних рішень

Оцінка достовірності показань свідка залежить (М. Є. Шумило): 1) від характеру показань свідка – необхідно з'ясувати, джерелом якої життєвої обставини є ці показання, чи достатньо повно підтверджуються ці факти в показаннях, чи відноситься подія до обставин, що підлягають доказуванню, умови сприйняття обставин, наявність потерпілого, прогалин в обґрунтуванні, логічність викладу показань тощо; 2) від особи свідка, що має значення для оцінки його показань – наявність зацікавленості, в результатах провадження, службових, родинних взаємин з іншими учасниками процесу, його психологічні особливості, здатність сприймати і давати правдиві показання, репутація свідка, характеристика як члена суспільства тощо; 3) від співвідношення показань свідка з іншими доказами у провадженні з метою з'ясування суперечностей або узгодженостей між ними.

Теми рефератів:

1. Психологічна характеристика потерпілого.
2. Психологічні особливості реконструкції уявлень у свідомості потерпілого.
3. Хибні показання, їх характеристика та мотиви.
4. Характеристика психологічних особливостей допиту підозрюваного і звинуваченого.
5. Характеристика психологічних особливостей допиту свідка.
6. Особливості показань у стані алкогольного та наркотичного сп'яніння.

Література:**Основна:** 1, 2, 6, 8, 9, 10, 11**Допоміжна:** 1, 3, 8, 9, 10, 11**Інформаційні ресурси в Інтернеті:** 1, 2, 3, 4, 5, 6**Тема № 9: Соціально-психологічні особливості злочинної поведінки неповнолітніх****Семінарське заняття:** Соціально-психологічні особливості злочинної поведінки неповнолітніх**Навчальна мета заняття:** визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми; дослідити соціально-психологічні особливості злочинної поведінки неповнолітніх; сформулювати вміння здійснювати психопрофілактичні заходи правопорушень серед неповнолітніх.**Кількість годин** – 4 години**Навчальні питання:***Частина 1*

1. Психологічні особливості особистості неповнолітніх правопорушників

2. Психологічні особливості злочинної поведінки неповнолітніх

Частина 2

1. Загальна характеристика протидії злочинності неповнолітніх

2. Система протидії злочинам проти дитинства та злочинам неповнолітніх

Методичні вказівки*До першого питання*

Дати визначення поняттю «неповнолітні» - є особи з 11 до 18 років, які розподіляються на дві підгрупи: підлітковий вік (11-15 років) та юнацький вік (16-18 років). Психологічні особливості підліткового віку: реакція опозиції, реакція імітації; реакція компенсації; реакція емансипації; реакція групування; реакція захоплення. Описати основні психологічні особливості підліткового віку — підвищена конформність, навіюваність, групова залежність, демонстративна незалежність від старших, бравада, недостатній соціальний контроль власної поведінки, завищене наслідування кумирам та ін.

Таким чином, антисоціальна поведінка неповнолітніх зумовлена впливом багатьох факторів, серед них, на наш погляд, головними є: несприятливі соціальні умови(особливо сімейні); індивідуальні особливості особистості підлітка; безпосередній вплив ровесників чи дорослих людей, референт-них груп; соціальна неконтрольованість.

Підвищення уваги суспільства до життя, навчальної та ігрової діяльності підлітків, поліпшення соціально-економічних умов, організація соціально корисної та цікавої життєдіяльності можуть сприяти вирішенню проблеми зниження і викоренення злочинності неповнолітніх.

Розкрити особливості саме неповнолітніх правопорушників. Наприклад, основні риси психологічно незрілої особистості неповнолітнього:

1. У поведінковій сфері: егоцентризм, уникнення ви-рішення проблем,

нестабільність відносин з оточуючими, переважно однотипний спосіб реагування на фрустрацію й труднощі, невпевненість у собі, високий рівень претензій при відсутності критичної оцінки своїх можливостей, схильність до звинувачень.

2. В афективній сфері: емоційна лабільність, низька фрустраційна толерантність і швидке виникнення тривоги й депресії, знижена або нестабільна самооцінка, поява соціофобій, агресивність.

3. Деформація мотиваційно-потребуєвої сфери: блокування потреби в захищеності, самоствердженні, приналежності, тимчасової перспективи.

4. Наявність когнітивних деформацій, що підсилюють дисгармонію особистості, «афективна логіка».

До другого питання

Розкрити структуру злочинності неповнолітніх і дати характеристику специфічним ознакам особистості неповнолітніх злочинців, а саме:

- підвищена сугестивність, схильність до соціально-психологічного зараження, наслідування, юнацький негативізм, несформованість життєвих орієнтацій і установок, інфантильність емоційно-вольової сфери;

- відсутність інтересу до навчання та праці й відповідно значне ослаблення або повна втрата зв'язків із навчальними й трудовими колективами;

- приваблює сфера дозвілля (безцільне проведення часу, тусовки в під'їздах, підвалах, на вулицях, музика, азартні ігри, вживання алкоголю, наркотиків, статеві розбещеність, хворобливе реагування на будь-які зауваження дорослих тощо);

- стійкі звички й стереотипи антигромадської поведінки: демонструють зневагу до загальноприйнятих норм поведінки, схильні до вживання спиртних напоїв, наркотиків, а також до бродяжництва, втечі з дому та виховних установ, є конфліктними й нечесними людьми.

Частина 2

До першого питання

Одним із найважливіших етапів протидії злочинності неповнолітніх є її **рання профілактика**.

Кримінологи наголошують, що рання профілактика протиправної поведінки неповнолітніх повинна мати за мету:

- попередження та усунення суттєвих порушень нормальних умов життя і виховання неповнолітніх засобами нагляду і контролю за додержанням правових норм, що регулюють ці умови соціальної допомоги, у різноманітних формах для своєчасного їх відновлення;

- усунення джерел негативного впливу на умови життя і виховання неповнолітніх (у тому числі усунення «тіньових сторін» деяких соціальних явищ і процесів);

- цілеспрямоване коригування відхилень у розвитку неповнолітнього на початковій стадії, а також нормалізацію умов та оздоровлення середовища життя і виховання конкретних підлітків або їх певних груп (контингентів).

До другого питання

Протидія злочинності проти дитинства має здійснюватися в таких трьох

напрямах:

- 1) впливати на особу, здатну вчинити злочин проти дитини;
- 2) не допустити, щоб дитина стала жертвою злочину, уберегти її від злочинного посягання, запобігти заподіяння дитині шкоди, сформувати її особистість як таку, що не сприймає негативного впливу та здатна уникнути, розпізнати небезпечну ситуацію, в яку вона може потрапити;
- 3) запобігти антисоціальній поведінці дітей та вчиненню злочинів неповнолітніми.

Провідними *напрямами кримінально-правового захисту дітей* є такі:

- створення умов для зниження безнаглядності неповнолітніх;
- створення мережі установ, що здійснюють профілактичну і соціально-реабілітаційну роботу з дітьми і підлітками, забезпечення таких установ необхідним автотранспортом, медичними, побутовими установами та іншою технікою;
- здійснення комплексу наукових досліджень з удосконалення методів профілактичної роботи з підлітками-правопорушниками;
- розробка шляхів апробації, організація перепідготовки і підвищення кваліфікації спеціалістів з роботи із соціально неблагополучними сім'ями, бездоглядними дітьми і дітьми з асоціальною поведінкою;
- дотримання законодавства у сфері дитячої трудової зайнятості;
- розвиток економіки, створення робочих місць, виконання соціальних і правових гарантій забезпечення прав людини, зокрема прав батьків на гідну оплату праці з метою забезпечення належних умов розвитку дітей.

Попередження злочинності серед неповнолітніх є комплексним соціально-правовим процесом, що знижує й обмежує антисуспільні явища, породжені злочинністю, який забезпечується всією сукупністю заходів, що здійснюються державними органами, спеціальними органами та установами, а також громадськістю. У більшості випадків гарантами прав дитини є як держава, так і родина та середовище, в якому дитина перебуває, та служби, що здійснюють догляд за дітьми, перш за все медичні працівники та педагоги.

Теми рефератів:

1. Проблеми неповнолітніх в юридичній психології.
2. Психологічні особливості допиту неповнолітніх.
3. Психологічні особливості опитування дитини
4. Зелена кімната» - форма роботи з дітьми уразливих категорій з надання соціально-психологічної та правової допомоги

Література:

Основна: 1, 2, 6, 8, 9, 10, 11

Допоміжна: 1, 3, 8, 9, 10, 11

Інформаційні ресурси в Інтернеті: 1, 2, 3, 4, 5, 6

Тема № 10: Психологія окремих слідчих дій

Семінарське заняття: Психологія окремих слідчих дій

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми; дослідити психологічні основи проведення окремих слідчих дій.

Кількість годин – 6 годин

Навчальні питання:

Частина 1

1. Психологія огляду місця події.
2. Психологія обшуку і вилучення.

Частина 2

1. Психологічні особливості допиту дорослих осіб різного процесуального статусу.

Частина 3

1. Визначення поняття слідчі (розшукові) дії, дружні до дитини

Методичні вказівки

Частина 1

До першого питання

Аналіз поняття «огляд місця події» як процесу збирання інформації про злочинну дію на місці вчинення за допомогою активного сприйняття, аналізу та синтезу наявних предметів, об'єктів і явищ. Метою огляду місця події є виявлення і безпосереднє використання матеріальних об'єктів, їхніх ознак і взаємозв'язків, які мають суттєве значення для розслідування події. Особливість огляду місця події полягає в тому, що інформацію, яка отримана в ході огляду, неможливо отримати шляхом проведення інших слідчих дій (наприклад, сліди злочину квартири, сліди рук і ніг, розміщення предметів, зникнення окремих речей, наявність чи відсутність деяких документів і т. п.).

Необхідно вказати, що огляду місця події притаманні: невизначеність слідчої інформації; публічність слідчих дій; узгодженість дій оперативної групи; розподілення і переключення уваги слідчого; перевантаження оперативної пам'яті слідчого і висока психологічна напруженість; поєднання в діяльності слідчого пізнавального елементу.

Названі характерні риси огляду місця події свідчать про те, що дана слідча дія є активним пізнавально-інтелектуальним процесом, у ході якого виявляються і вилучаються окремі стани, властивості й ознаки матеріальних об'єктів та їхні взаємозв'язки для того, щоб установити механізм минулої події, отримати інформацію про особистість злочинця, про мотиви і мету вчиненого діяння. Далі необхідно розкрити психологічну структуру спостережливості: а) почуттєві; б) особисті основи; в) мотивація; г) вольові якості; д) пам'ять; е) психічна рівноваженість тощо.

Здійснюючи огляд місця події, юридичний працівник одночасно вирішує ряд питань:

- 1) виявити, зафіксувати, вилучити і дати оцінку слідам злочину та іншим речовим доказам;
- 2) вивчити обстановку події в цілому для з'ясування характеру й обставин події, що розслідується;
- 3) отримати початкову інформацію для висунення версій про механізм події, його можливих учасників і особи злочинця;
- 4) спостерігати за поведінкою потерпілого і свідків;
- 5) слідкувати за діями інших учасників оперативної групи;

- 6) контролювати свої дії, висловлювання;
- 7) виявляти емоційну стійкість тощо.

Таким чином, психологія місця пригоди — це, по-перше, професійне спостереження як навмисне, вибіркове і цілеспрямоване виявлення і збирання інформації за допомогою органів відчуття; по-друге, розумова діяльність слідчого, яка полягає в аналізі емпіричних даних як юридично значущих фактів в їх синтезі; по-третє, реконструкція досліджуваної події за її окремими проявами. Основний зміст пізнавальної діяльності слідчого при огляді місця події пов'язаний з розкриттям причинно-наслідкової обумовленості фактів. Успіх огляду місця події значною мірою залежить від таких психологічних якостей слідчого, як його спостережливість, знання індивідуально-психологічних особливостей осіб, які належать до кримінального світу, професійний та життєвий досвід, рівень розвитку мислення й уяви, інтуїції.

До другого питання

Одним із основних елементів обшуку як слідчої дії, з точки зору психології, є примус стосовно особи, яку обшуковують. На відміну від огляду місця події, *обшук* — це, як правило, відшукування свідомо схованих предметів і документів, що мають доказове значення для розкриття злочину. Інакше кажучи, при обшуку відома мета (у зв'язку з чим і де він має проводитися, які предмети, цінності і документи підлягають пошуку і вилученню), але наявна невизначеність шляхів установлення місця знаходження предметів і документів, які цікавлять слідство. На якому психологічному фоні проходить обшук?

Проведення обшуку передбачає наявність і виявлення слідчим професійних знань, навичок і вмінь, а також різноманітних психологічних якостей. Дуже важливо попередньо вивчити особу, яку обшуковують (вік, освіта, риси характеру і звички, професія, схильність та інтереси і т. п.), поставити себе на її місце, подумки відтворити поведінку і дії злочинця, коли він вирішував питання про спосіб і місце переховування предметів чи документів. Цілком зрозуміло, що в процесі обшуку, як і при огляді місця події, необхідна професійна спостережливість юриста. Залежно від об'єкта, способу організації та послідовності розрізняють певні види обшуку.

Страх перед вилученням створює в свідомості обшукуваної особи душевне хвилювання, стан афекту. Афект дезорганізує нормальну психічну діяльність індивідуума, при цьому в нього мимовільно формуються захисні механізми, які мають специфічні форми в залежності від складу особистості обшукуваного, його індивідуально-психологічних особливостей (в одних це може проявлятися у формі мовчання, замкнутості, в інших — у формі мовної активності, навіть агресивності тощо). Завдання слідчого полягає в тому, щоб, впливаючи на особу, яку обшуковують, з одного боку, посилювати її афективний стан, а з другого — знайти «слабке місце» в його захисних механізмах.

Найбільше корисної інформації дають спостереження за поведінкою особи, яку обшуковують. У зв'язку з цим слідчому необхідно знати основні психологічні закономірності в конфліктній ситуації обшуку. Подумки відгадати дії обшукуваної особи в разі приховання нею предметів чи документів слідчому

допомагає знання психологічних факторів, які враховують злочинці при виготовленні тайників і сховищ.

Вилучення — вилучення в окремих громадян, а також підприємств, установ і організацій предметів і документів, необхідних для кримінальної справи. Як слідча дія вона багато в чому подібна до обшуку, але в той же час має свої психологічні особливості. Відзначте такі з них:

- при вилученні немає необхідності в пошукових діях, бо воно здійснюється щодо конкретних, заздалегідь відомих об'єктів, коли точно відомо, де і у кого вони знаходяться;
- як правило, вилучення проводиться за добровільною згодою осіб, у разі опору вилучення може бути проведено примусово;
- основні психологічні прийоми впливу при вилученні — навіювання і переконання;
- конфліктна ситуація, яка виникає при вилученні, має інше, більш м'яке психологічне забарвлення;
- найчастіше вилучення предметів і документів проводиться в закладах і організаціях.

Основним психологічним фактором є психологічний вплив на підозрюваного чи обвинуваченого, бо їм стає відомо, якими документами, що їх викривають, володіє слідство. Отримані при вилученні результати багато в чому визначають всю подальшу тактику попереднього слідства, а також конкретні дії слідчого.

Частина 2

Допит — слідча (судова) дія, яка є регламентованим кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічним процесом спілкування осіб, що беруть у ньому участь, спрямованим на одержання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у справі. Допит — це процес передавання слідчому допитуваним інформації про розслідувану подію чи пов'язані з нею обставини та осіб. У цьому процесі слідчий має зберігати ініціативу. Тут функції психології пов'язані з трьома процесами, що зумовлюють зрештою обсяг і рівень пізнання при допиті. До них належать: а) діагностика особи допитуваного; б) система психологічних прийомів, що сприяють одержанню інформації; в) оцінка інформації, одержаної під час допиту, з позицій її вірогідності та доказового значення.

Далі розкрийте *основні методи, що сприяють психологічній діагностиці особи під час допиту*: методи спостереження, бесіди, незалежних характеристик. Вони застосовуються не в повному обсязі, а відповідно до тієї схеми, що є для слідчого найбільш прийнятною в даній ситуації.

Вкажіть, що застосування зазначених методів ізольовано чи у взаємозв'язку дає змогу діагностувати психологічні характеристики особи і використовувати їх у різних *напрямах організації допиту*: 1) встановлення психологічного контакту; 2) визначення системи тактичних прийомів допиту; 3) визначення характеру і виду можливого та найбільш ефективного психологічного впливу; 4) оцінка отриманої інформації.

Допит передбачає проведення діагностики особи допитуваного (типу

темпераменту, характеру, психологічного стану, рівня інтелекту, соціального статусу, схильності до алкоголізму та ін.). Така діагностика може здійснюватися за зовнішнім виглядом людини, манерами поведінки, одягом, акуратністю або неохайністю, тремтінням рук, почервонінням обличчя тощо. Причому ці ознаки повинні розглядатися в комплексі і мати лише орієнтуюче значення. Неприпустимо гіперболізувати зовнішні дані людини з метою діагностики особи допитуваного. Зокрема, ознаки зовнішності не можуть категорично свідчити про риси характеру особи чи тип темпераменту.

Вкажіть на вимоги, які висуваються до запитань, запланованих для постановки на допиті, а також тактико-психологічні прийоми, що сприяють одержанню інформації в процесі допиту, класифікуються на декілька типів відповідно до тих завдань, що ставляться перед ними.

Частина 3

Визначення поняття слідчі (розшукові) дії, дружні до дитини

Групові дискусія «Що означає: слідчі (розшукові) дії, дружні до дитини?»

Викладач об'єднує учасників у п'ять груп. Кожна група отримує свій принцип правосуддя, дружній до дитини та у групі має обговорити наступні питання:

- 1) У чому полягає зміст принципу, зокрема, в рамках проведення слідчих (розшукових) дій за участю дитини?
- 2) Навести 1-2 приклади дотримання (або недотримання) даного принципу у практичній діяльності слідчого.

Основні принципи правосуддя, дружнього до дитини:

Принцип участі

Слід поважати право всіх дітей на отримання інформації про свої права, на отримання відповідних способів доступу до правосуддя та на консультування, а також право на те, щоб бути почутою під час розглядів, що стосуються або впливають на них. Це включає в себе надання належної уваги думці дітей з урахуванням їх зрілості та будь-яких труднощів спілкування, які вони можуть мати для того, щоб зробити цю участь ефективною.

Діти повинні вважатися та розглядатися як повні носії прав та повинні мати право здійснювати всі свої права таким чином, що враховується їх здатність утворювати свої власні погляди, а також обставини справи.

Пояснення до принципу:

Принцип участі, тобто, щоб діти мали право висловлювати свою думку з усіх питань, які зачіпають їх, є одним з керівних принципів Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини. Хоча це не означає, що їх думки завжди будуть дотримуватися, принципи вимагають, щоб їх думка розглядалася серйозно і з належною повагою, в залежності від їх віку, зрілості і обставин справи, з урахуванням процесуальних норм національного законодавства.

Посилання на термін «здатна сформулювати свої власні погляди» не слід розглядати як обмеження, а, швидше, як обов'язок органів влади повною мірою оцінити здібності дитини, наскільки це можливо. Замість того, щоб занадто легко припускати, що дитина не може сформулювати думку, державам слід

припустити, що у дитини, насправді, є ця здатність. Дитина не повинна доводити це. У відповідності до законодавства про права дітей, даний принцип підкреслює важливе повідомлення, що діти є носіями прав.

Не рекомендуються стандартизовані вікові обмеження. «Вік не повинен бути перешкодою для права дитини на всебічну участь у процесі здійснення правосуддя».

Принцип забезпечення найкращих інтересів дитини

Держави-члени повинні гарантувати ефективне здійснення прав дітей, щоб їх найкращі інтереси мали першочергову увагу у всьому, що стосується або зачіпає їх інтереси.

При оцінці інтересів залучених або постраждалих дітей:

- a. їх поглядам та думкам слід приділяти належну увагу;
- b. всі інші права дитини, такі як право на гідність, свободу та рівне поводження, повинні дотримуватись в усі часи;
- c. повинен бути прийнятий комплексний підхід усіма відповідними органами для належного врахування інтересів усіх сторін під загрозою, в тому числі психологічне та фізичне благополуччя, а також правові, соціальні та економічні інтереси дитини.

Найкращі інтереси всіх дітей, які беруть участь в тій же процедурі або справі, мають бути окремо оцінені та збалансовані з метою узгодження можливого конфлікту інтересів дітей.

У той час як судові органи мають кінцеву компетентність і відповідальність за прийняття остаточного рішення, держави-члени повинні, при необхідності, направити спільні зусилля на створення міждисциплінарних підходів з метою оцінки найкращих інтересів дітей під час процедури, пов'язаної з ними.

Пояснення до принципу:

У всіх справах, пов'язаних з дітьми, першочергова увага повинна надаватися найкращим інтересам дитини. Оцінка ситуації має бути зроблена точно. Ці керівні принципи сприяють розвитку міждисциплінарних методів оцінки кращих інтересів дитини, визнаючи, що це є складним процесом. Ця оцінка стає ще складнішою, якщо ці інтереси повинні бути збалансовані з інтересами інших зацікавлених сторін, таких як інші діти, батьки, жертви і т.д. Це має бути зроблено професійно, в кожному конкретному випадку на індивідуальній основі.

Найкращі інтереси дитини завжди повинні розглядатися в поєднанні з іншими правами дітей, наприклад, правом бути почутою, правом на захист від насильства, правом не бути розлученою з батьками і т.д. Комплексний підхід має бути правилом.

Само собою зрозуміло, що потрібно поважати права всіх дітей, в тому числі права тих дітей, які порушують закон. Чисто каральний підхід не відповідає керівним принципам правосуддя у справах неповнолітніх, як сформульовано в статті 40 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини. Інтервенції переважно соціально-освітнього характеру набагато більше відповідають цьому документу та виявилися більш ефективними на практиці.

Принцип гідності

До дітей слід ставитися з обережністю, чутливістю, справедливістю та повагою під час будь-якої процедури або справи, приділяючи особливу увагу їх особистій ситуації, благополуччю та конкретним потребам, а також з повною повагою їх фізичної та психологічної недоторканності. Таке ставлення повинно бути надане їм, незалежно від того, яким чином вони вступають в контакт з судовим або не судовим розглядом, або іншими заходами, а також незалежно від їх правового статусу та потенціалу під час будь-якої процедури або справи.

Діти не повинні піддаватися катуванням, нелюдському або такому, що принижує гідність ставленню чи покаранню.

Пояснення до принципу:

Повага гідності є однією з основних вимог прав людини, що лежить в основі багатьох існуючих правових документів. Хоча різні положення Керівних принципів ООН щодо судочинства у питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів, мають істотне значення в цьому контексті, особливу увагу слід звернути на твердження, що «кожна дитина є унікальною і цінною людиною, і, відповідно, її особиста гідність, особливі потреби, інтереси і особисте життя повинні поважатися і захищатися».

Принцип захисту від дискримінації

Права дітей повинні забезпечуватись без жодної дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри або етнічного походження, віку, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, соціально-економічного стану, статусу одного з їх батьків або обох батьків, належності до національних меншин, майнового стану, народження, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності або іншого статусу.

У разі потреби повинні бути гарантовані конкретні засоби захисту та допомоги дітям у більш уразливому становищі, наприклад, дітям мігрантів, дітям-біженцям та дітям-шукачам притулку, дітям без супроводу, дітям-інвалідам, безпритульним дітям та дітям вулиці, дітям-ромам та дітям, що перебувають у спеціалізованих закладах.

Пояснення до принципу:

Заборона дискримінації також є сталим принципом у міжнародному праві, що стосується прав людини. Стаття 2 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини розглядається в якості одного з керівних принципів.

Деякі категорії особливо вразливих дітей можуть потребувати особливого захисту у цьому відношенні. У тексті перераховані деякі з цих категорій, однак список не є вичерпним, так як інші підстави для дискримінації не можуть бути виключені.

Іншим важливим фактором дискримінації у галузі прав дітей є вік і дієздатність. Дуже маленькі діти або діти, які залишилися без повної здатності здійснити свої права, також є носіями прав. Для цих дітей повинні бути розроблені альтернативні системи представництва для уникнення дискримінації.

Принцип верховенства права

Принцип верховенства права повинен повною мірою відноситись як до

дітей, так і до дорослих.

Елементи належної правової процедури, такі як принципи законності та пропорційності, презумпція невинності, право на справедливий судовий розгляд, право на юридичну допомогу, право на доступ до судів і право на апеляцію, мають бути гарантовані для дітей, так само як і для дорослих і не повинні бути зведені до мінімуму або заборонені під приводом кращих інтересів дитини. Це відноситься до всіх судових і позасудових або адміністративних розглядів.

Діти повинні мати право на доступ до відповідних незалежних та ефективних механізмів розгляду скарг.

Пояснення до принципу:

Верховенство закону встановлює, зокрема, фундаментальний принцип, що кожна людина несе відповідальність відповідно до чітко встановлених і опублікованих законів і має закріплені права. Цей принцип застосовується незалежно від віку, тому, держави-члени повинні поважати і підтримувати основні права всіх осіб, включаючи дітей. Застосування верховенства права щодо дітей вимагає, зокрема, дотримання права на презумпцію невинності і права на справедливий судовий розгляд, в тому числі незалежну юридичну допомогу, ефективний доступ до адвоката чи іншої установи або особи, яка у відповідності з національними законами відповідає за захист прав дітей.

Перша група – принцип участі дитини;

Друга група – принцип забезпечення найкращих інтересів дитини;

Третя група – принцип гідності;

Четверта група – принцип захисту від дискримінації

П'ята група – принцип верховенства права.

Надалі кожна група презентує результати своєї роботи та обговорює їх на загальне коло.

Запитання для обговорення:

- Яким ще принципам правосуддя, дружніми до дитини має дотримуватись слідчий у своїй практичній роботі?

- Як Ви вважаєте, наступні категорії дітей потребують додаткового захисту у кримінальному процесі, ніж це передбачено чинним законодавством: діти у конфлікті з законом та діти у контакті з законом (потерпілі та свідки)?

- Чи має відрізнятись відношення слідчого до дитини, яка перебуває у конфлікті з законом та до дитини у контакті з законом (потерпіла та свідок) у кримінальному процесі?

Після обговорення, викладач підсумовує:

Було б неправильним при розгляді питань законності й правомірності дій слідчого обмежитися тільки нормами кримінального процесуального закону. Тому, однією з найважливіших умов проведення слідчої (розшукової) дії за участю дитини – суворе дотримання вимог міжнародних стандартів та національного законодавства, прав та найкращих інтересів дитини на рівні з процесуальними нормами, що регулюють проведення слідчих (розшукових) дій. Саме за таких обставин права та інтереси дитини будуть залишатись цілісними та непорушними. Тому таким важливим є дотримання слідчими, які

спеціально уповноважені на ведення досудового розслідування за участю дитини, принципів правосуддя, дружніх до дитини при організації та проведенні слідчих (розшукових) дій за їх участю незалежно від процесуального статусу дитини.

Теми рефератів:

1. Історія становлення і розвитку допиту.
2. Поняття та психологічна характеристика допиту свідків.
3. Психологічні особливості огляду місця події.
4. Характеристика психологічних механізмів обшуку і виїмки.

Література:

Основна: 1, 2, 6, 8, 9, 10, 11

Допоміжна: 1, 3, 5, 6, 7, 9, 10, 11

Інформаційні ресурси в Інтернеті: 1, 2, 3, 4, 5, 6

Практичне заняття Процесуальні та психологічні відмінності «допиту» та «опитування» дитини різного процесуального статусу

Навчальна мета заняття: проаналізувати психологічні та процесуальні відмінності «допиту» та «опитування» дитини різного процесуального статусу

Кількість годин – 4 години

Місце проведення – навчальна аудиторія

Навчальні питання:

1. Міфи, які можуть виникати в процесі опитування дитини
2. Порівняльна характеристика допиту та опитування
3. Процес допиту/опитування дитини. Фази опитування
4. Допит неповнолітнього постраждалого

Література, методичне та матеріально-технічне забезпечення занять.

Основна: 1, 2, 3, 4, 5

Допоміжна: : 2, 3, 7, 8, 10, 11, 12, 14

Необхідні матеріали: фліпчарт, аркуші альбому для фліпчарту, маркери.

Навчальний посібник: Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту прав дітей: Частина 1. навч.-метод посіб. / за заг. ред. Журавель Т.В., Зуб Л.В., Ковальова О.В., Пилипас Ю.В. К. : ФОП Буря О.Д. 2019. 515 с.

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

Викладач розкриває мету, задачі і порядок проведення заняття, перевіряє готовність групи до роботи.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

1. Міфи, які можуть виникати в процесі опитування дитини

Інтерактивна вправа «Міфи, які можуть виникати в процесі опитування дитини»

Перший етап вправи: викладач об'єднує учасників в 4 групи та надає кожній групі можливість попрацювати над одним з означених нижче міфів.

- Опитування дитини в місці її проживання мінімізує травматичний

характер ситуації.

- Процесуальні дії за участю дітей - свідків чи жертв завжди слід проводити якомога раніше після подій, які є предметом досудового або судового впровадження.

- Участь в опитуванні одного з батьків або іншої особи, близької до дитини, допомагає їй.

- Особа кривдника завжди викликає у дитини страх та негативні емоції.

Учасниками необхідно визначитись з міфом «так» чи «ні» та навести аргументовані докази своєї позиції.

Другий етап вправи. Учасники презентують свої напрацювання.

Третій етап вправи Викладач організовує дискусію стосовно отриманих аргументів кожної з груп

Запитання для обговорення:

- Чим була корисна ця вправа?
- Часто ми зустрічаємося у суспільстві з такими думками стосовно дитини?

- Що, на Вашу думку, треба робити для запобігання появі таких думок у суспільстві та професійному середовищі?

2. Порівняльна характеристика допиту та опитування

Робота в групах «Допит» vs. «Опитування».

Необхідні матеріали: фліпчарт, аркуш альбому для фліпчарту, маркери, мультимедійне обладнання.

Викладач готує аркуш альбому для фліпчарту за наступним прикладом для кожної категорії дітей у кримінальному процесі – (1) дитина-потерпіла, (2) дитина-свідок та (3) дитина-підозрюваний.

Дитина – потерпіла		
Особливості допиту дитини:	КПК України	Практика слідчого
Момент першого допиту (скільки часу пройшло від події злочину)		
Місце проведення допиту		
Особа, яка проводить допит		
Кількість допитів		
Тривалість допиту		
Особи, які супроводжують дитину під час допиту		

Надалі ведучий ділить учасників на 3 групи, в залежності від процесуального статусу дитини та просить заповнити підготовлені таблиці.

Запитання для обговорення:

- Чому КПК України визначає різні особливості допиту дитини різного процесуального статусу?

- Чи варто внести зміни щодо КПК України у частині закріплення особливостей допиту дитини щодо моменту першого допиту, місця проведення допиту, особи, яка проводить допит, особи, яка супроводжує дитину під час допиту, кількості та тривалості допиту для дітей незалежно від їх процесуального статусу?

3. Інтерактивна вправа «Процес допиту/опитування дитини. Фази опитування»

Необхідні матеріали: фліпчарт, аркуш альбому для фліпчарту, маркери, мультимедійне обладнання.

Процес опитування/допиту дитини має декілька фаз:

- (1) попередня фаза;
- (2) вступна фаза;
- (3) фаза вільної розповіді;
- (4) фаза детальних запитань;
- (5) заключна фаза.

Викладач об'єднує учасників у 6 груп та пояснює, що робота буде відбуватись у декілька етапів. Теоретичний матеріал щодо фаз проведення допиту/опитувань дитини буде надаватись разом із практичними вправами.

Викладач просить по одному представнику від групи підійти до нього і пояснює, що їх роль буде роз'яснена трохи пізніше та просить їх сісти окремо від інших учасників.

Кожній групі роздають - ситуацію за участю дитини (6 груп може працювати з 3-ма ситуаціями) та рекомендації щодо технології проведення опитування дітей, що стали жертвами або свідками насильства, а також вчинили насильство.

Учасникам, яких було відокремлено, викладач роздає ролі дітей у ситуаціях, які були роздані учасникам.

Кожна група детально ознайомлюється із наданим матеріалом.

Етап перший. Коротке інформаційне повідомлення

«Перша фаза - попередня фаза. Ця фаза охоплює дії, які передують контакту з дитиною. Вона полягає в отриманні інформації про дитину, її пізнавального, соціального та емоційного розвитку, а також щодо її найближчого оточення і сім'ї. Знання сильних і слабких сторін дитини уможливить встановлення з нею правильного контакту, дозволить уникнути недоречних і небезпечних запитань (наприклад, про школу, якщо у дитини проблеми з навчанням). Варто дізнатися від опікуна дитини, в якому вона зараз стані, чи була підготовлена до опитування, чи знає мету запланованої процесуальної дії, і з яким настроєм до неї приступатиме. До уваги слідчого! Рівень розвитку та стан дитини перед початком опитування допоможе визначити психолог-експерт, у розпорядженні якого є ціла низка діагностичних процедур. Під час попередньої фази слід остаточно визначити, хто братиме участь в опитуванні і хто виконуватиме в ньому провідну роль. Варто також перевірити, чи підготовлена відповідним чином кімната, а у випадку використання відеоапаратури – подбати про перевірку її справності. Важливо також розпланувати найважливіші теми, на які необхідно поговорити з

дитиною. *До уваги слідчого! Перш ніж розпочати опитування дитини, визначте, яку інформацію ви хочете від неї отримати, які питання можуть бути вирішені за її участі.*

Після інформаційного повідомлення ведучий просить учасників обговорити у своїй групі та зафіксувати на аркуші альбому для фліпчарту відповіді на наступні **питання**:

- 1) *Визначити джерела, звідки можна зібрати інформацію про особу дитини.*
- 2) *Визначити особу, яка буде проводити допит/опитування дитини.*
- 3) *Визначити коло осіб, які будуть приймати участь в допит/опитуванні дитини.*
- 4) *Описати місце проведення допиту/опитування дитини.*
- 5) *Визначити перелік тем, які варто обговорити з дитиною.*

Група «діти» участі в обговоренні не приймає.

Етап другий. Коротке інформаційне повідомлення

«Друга фаза – вступна фаза. Під час цієї фази відбувається безпосереднє знайомство з дитиною, пояснення їй мети зустрічі та ролі осіб, які проводять опитування, а також встановлення контакту з нею. Слід у зрозумілій і доступній для дитини формі представитись, повідомити, ким є особа, яка веде опитування, і в чому полягає її робота. Під час вступної фази необхідно встановити, чи дитина в змозі відрізнити правду від брехні та ознайомити її з обов'язком говорити правду. На вступному етапі необхідно спробувати з'ясувати, якою інформацією щодо обставин справи володіє дитина. На вступному етапі необхідно спробувати з'ясувати, якою інформацією щодо обставин справи володіє дитина. Якщо вона була свідком автокатастрофи, рекомендується запитати її про речі, пов'язані з цією темою, – чи розуміється на автомобілях, чи розрізняє їх марки, чи знає дорожні знаки тощо. Якщо ми будемо питати дитину про колір автомобіля, то раніше ми повинні знати, чи розрізняє вона кольори і чи правильно їх називає».

Після інформаційного повідомлення ведучий просить учасників обговорити у своїй групі та **зафіксувати** на аркуші альбому для фліпчарту:

- 1) *У зрозумілій та доступній формі представитись, повідомити ким є особа, яка проводить опитування і у чому полягає її роль;*
- 2) *Визначити перелік нейтральних, безпечних тем, з якими можна розпочати бесіду для встановлення контакту.*

Надалі викладач просить щоб у кожній групі було визначено одну особу, яка буде проводити допит/опитування дитини – «фахівця». Решта учасників отримують роль «спостерігача».

Етап третій. Коротке інформаційне повідомлення

«Третя фаза – фаза вільної розповіді. На цій фазі дитина має розповідати про хід подій вільно, у своєму темпі, згідно з послідовністю згадуваного змісту. Вільна розповідь дитини дозволяє пізнати її світ та автентичні враження. Цей етап показує, які елементи подій викликали емоції, були для дитини важливими, важливими того, щоб їх помітити та запам'ятати.

Крім того, фаза вільної розповіді дає відповідний напрямок запитанням, які ставитимуться під час наступної фази опитування. Важливо ініціювати вільну розповідь таким чином, щоб дитина знала, чого ми від неї очікуємо. Дитину, яка розповідає про подію або низку обставин у формі вільного викладу подій, не слід перебивати, навіть якщо вона відхиляється від суті справи чи вводить розгалужені побічні лінії. Не слід також виправляти її, уточнювати її висловлювання або їх коригувати, порівнювати з інформацією, яка відома з інших джерел. Це може обмежити свободу подальшого викладу подій, заважати у висловлюванні думок або змінити порядок окремих згадуваних елементів».

Викладач роз'яснює наступне завдання:

«Фахівець» - здійснює допит/опитування дитини, опираючись на напрацювання групи, враховуючи попередню та вступну фазу;

«Дитина» - слідує чітко своїй ролі;

«Спостерігач» - спостерігає за процесом опитування, робить нотатки, звертаючи увагу на:

- Чи дотримується «фахівець» особливостей першої та другої фаз проведення допиту/опитування дитини?;

- Чи дотримується «фахівець» рекомендацій для налагодження позитивних емоцій з дитиною?;

- Чи є у дитини можливість представлення своєї версії подій, у вибраному для неї темпі та порядку?;

- Які специфічні слова та ключові вирази використовує дитина?

Завдання для «спостерігача» надається лише йому.

Кожна група має програти опитування дитини, включаючи фазу вільної розповіді.

Етап четвертий

Викладач просить групу «діти» відсісти від своїх груп окремо та роздає учасникам

Коротке інформаційне повідомлення ведучого.

«Четверта фаза – фаза детальних запитань. Метою особи, що проводить опитування, на цьому етапі є доповнення викладу подій, здійсненого дитиною під час фази вільної розповіді, та їх впорядкування для з'ясування обставин справи.

Варто подбати про те, щоб перехід до наступної фази опитування відбувся плавно, природно і не викликав занепокоєння дитини, пов'язаного з тим, що вона може не впоратися з відповідями. Цей етап опитування повинен мати таку форму розмови, яка підбирається з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дитини. Не варто говорити дитині, що вона про щось забула у своїй розповіді або надала непослідовну інформацію, що суперечить іншим доказам. Такого типу висновки може пригнічувати її й гальмувати спонтанність відповідей або їх викривляти. Замість цього варто сказати, що особа, яка веде опитування, хотіла б дізнатися більше про подію, що вона чогось не зрозуміла у спонтанній розповіді дитини або на щось не звернула достатньої уваги і тому ставитиме додаткові запитання. Можна,

наприклад, сказати дитині: «Мене там не було, лише ти знаєш, що тоді сталося».

Можна ставити запитання з метою доповнення, пояснення, перевірки сказаного. Формуючи їх, необхідно керуватися кількома засадами.

Першим засадничим принципом у роботі з дітьми - свідками чи жертвами є застосування відкритих запитань. Діти надають обмежену кількість інформації в ході спонтанних розповідей. Зазвичай, ця інформація несуттєва для даної справи. Відкриті запитання збільшують імовірність отримання важливої та водночас правдивої інформації. Відкриті запитання допомагають дитині пригадати більшу кількість подробиць події або низки подій. Якщо, відповідаючи на якесь запитання на цьому етапі опитування, дитина додатково розповість про іншу ситуацію, важливу для даної справи (наприклад, вкаже іншу особу, яка вчинила по відношенню до неї сексуальне насильство, або ще одну форму сексуальної кривди), фахівець повинен «повернутися на крок назад» і вислухати вільну розповідь дитини щодо нових обставин справи. Відкриті запитання не надають розповіді якогось конкретного напрямку. Правильно поставлене відкрите запитання дозволяє дитині дати вільну від впливу відповідь, яка формулюватиметься на підставі власних спогадів. Другим засадничим принципом опитування дитини - свідка чи жертви є уникання запитань, які можуть викликати почуття провини, відповідальності дитини за подію або їх перебіг, а також оцінки дитини та її поведінки. Вони, безперечно, блокують спонтанність розповіді опитуваних дітей та можуть призвести до надання ними інформації, яка відповідає очікуванням дорослого співрозмовника, а у випадку школярів – до того, що вони керуватимуться ще й суспільними очікуваннями. Це може також спричинити повторне травмування дитини

П'ята фаза – заключна фаза. Під час заключної фази опитування у дітей, як правило, спостерігається певне розслаблення. Однак буває так, що дитина після свідчень є нервовою, неспокійною з огляду на наслідки своїх висловлювань, їхню оцінку та свою роль у наступних стадіях провадження у кримінальній справі. Слід дати їй час заспокоїтися, показати, що її емоції є зрозумілими, похвалити за зусилля, навіть якщо її показання не містили суттєвої для даної справи інформації. Рекомендується запитати дитину, як вона себе почуває після опитування та чи є у неї якісь побоювання. Після цього варто здійснити спробу їх з'ясувати. Якщо передбачається участь дитини - жертви чи свідка в наступних процесуальних діях, слід її про це попередити і пояснити, якою буде їх мета. Наприкінці слід поговорити з дитиною на нейтральні, емоційно необтяжливі теми. Можна, наприклад, запитати про плани на канікули або вихідні. Це сприятиме зниженню напруги дитини».

Викладач просить у групах опрацювати питання, які надалі будуть задаватись дитині фахівцем та обговорити як буде відбуватись завершення допиту/опитування дитини, визначити перелік нейтральних, емоційно необтяжувальних тем, тощо.

Етап п'ятий.

Учасники з групи «діти» повертаються до роботи у своїх групах.

«Фахівці» та «спостерігачі» міняються ролями між собою.

Ведучий роз'яснює наступне завдання:

«Фахівець» - продовжує опитування з фази детальних запитань;

«Дитина» - слідує чітко своїй ролі;

«Спостерігач» - спостерігає за процесом опитування, робить нотатки, звертаючи увагу на:

- Чи змінилась реакція дитини у зв'язку із зміною особи, яка проводить опитування?
- Чи задавав фахівець відкриті чи закриті запитання?
- Чи ставились питання, які викликають почуття провини у дитини?
- Чи відповідала дитина «не знаю», «не пам'ятаю». Як себе при цьому вів фахівець?
- Чи вдалось отримати відповіді на всі питання, які цікавили фахівця?
- Чи вдалось фахівцю завершити допит/опитування дитини?

Після завершення роботи у групах, викладач просить одну групу програти процес допиту/опитування дитини на загальне коло.

Запитання для обговорення (учасники можуть висловитись по колу або за бажанням):

- 1) Чи відбувається допит/опитування дитини на практиці за таким алгоритмом?
- 2) Як себе почувались учасники у своїх ролях?
- 3) Що виявилось найскладнішим при проведенні допиту/опитування дитини?
- 4) Чи погоджуються учасники використовувати даний алгоритм у практичній діяльності?

4. Інтерактивна вправа «Допит 7-річної постраждалої»

Необхідні матеріали: фабула ситуації, фліпчарт, маркери.

Перший етап вправи. Викладач об'єднує учасників в п'ять груп. Кожна команда отримує фабулу ситуації, фліпчарт та маркери.

Фабула подій. 25 серпня 2016 року дівчинка Катя (7 років) близько 17 години поверталася додому з подружкою від знайомих, які живуть в сусідньому дворі. Подружки живуть в 9-ти поверховому будинку в різних під'їздах: Катя - в 5-му а її подружка - у 2-му. Підійшовши до свого під'їзду, подружка попрощалася з Катею, і пішла додому. Катя пішла до свого під'їзду.

У цей час поруч з Катею зупинилася легкова машина. Водій (чоловік) запитав у Каті чи вдома її батьки, і запропонував їй покататися на гарній машині. Катя, трохи повагалася, але сіла в машину. Водій відвіз Катю за місто, в ліс, де разом зі своїм товаришем, який знаходився в машині, згвалтував Катю. Після цього Катю привезли в місто, і, не доїжджаючи декілька будинків до її домівки, висадили її. Після цього злочинці зникли.

Прийшовши додому Катя, все розповіла мамі. Після цього випадку Катя боїться сама заснути, ночами прокидається, плаче. Зазвичай весела і балакуча, вона перестала розмовляти з незнайомими людьми, вкрай неохоче стала спілкуватися і з тими, кого знає, особливо з чоловіками. Катя поводить себе як

завжди тільки тоді, коли вона удвох з мамою, і більше нікого немає. Кілька днів після цього випадку Катя не ходила в школу. Як зазначає вчитель, на уроках вона розсіяна, успішність різко впала, пропав інтерес до того, що відбувається в класі.

Другий етап вправи. Після ознайомлення з фабулою ситуації, кожна з команд повинна протягом 20 хвилин:

1. Проаналізувати та прописати всі стадії допиту /опитування, які заздалегідь написані тренером на ватмані:

- Попередня
- Вступна
- Вільної розповіді
- Детальних запитань
- Заключна

2. Та зосередити увагу на формулювання не менше 20 запитань на стадії 4 (деталізуючої).

Третій етап вправи. Після закінчення роботи кожна група презентує свої напрацювання таким чином:

Кожна фаза опитування обговорюється послідовно. Сидячи в колі, починає презентувати по черзі, перша команда. Після оголошення декількох особливостей першої фази ведучий каже «СТОП» і надає слово другій групі, вони повинні сказати те, що не оголосила перша і та по-черзі. Розглядаються всі фази опитування. Розгляд другої фази починається з другої групи. Розгляд третьої фази з третьої. Розгляд четвертої з четвертої. Розгляд п'ятої з п'ятої.

На 4 фазі детальних запитань більш уважно зосереджуємося. Починає четверта група. Тренер пропонує назвати перших п'ять запитань, які доцільно задати дівчинці. По-черзі групи промовляють свої запитання без повторень. Так будуть проаналізовані всі запитання.

Після закінчення вправи переходимо до обговорення.

Викладачу необхідно зафіксувати, чи звернули увагу та з'ясували учасники наступні питання: 1) Час скоєння злочину (час доби з максимальною точністю). 2) Тривалість (з максимальною точністю). 3) Скільки було злочинців (їх зовнішність, стать, вік). 4) Чи були свідки (скільки, стать, зовнішність). 5) Яка машина (колір, марка, номер). 6) Чи є необхідність призначення СПЕ (обов'язково !!!). 7) Чи з'ясовують слідчі рівень обізнаності Каті з області сексуального життя? 8) Чи враховується стать слідчого (врахування негативного ставлення до чоловіків). 9) Місце проведення допиту/опитування (в кабінеті, вдома у дівчинки, в школі, у знайомих). 10) Формулювання запитань відповідно до віку. 11) Як слідчі встановлюють контакт з дівчинкою. 12) Чи спілкувалися слідчі з батьками дівчинки (до і під час допиту). 13) Кому ставлять запитання - дівчинці або батькам?

Запитання для обговорення:

- Які складнощі виникли при виконанні вправи?
- Чи важко було формулювати запитання постраждалих?
- На що треба звертати увагу при організації взаємодії з малолітньою дитиною?

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Кожен здобувач ділиться враженням: Чим були корисні вправи практичного заняття?

Тема № 11: Судово-психологічна експертиза

Семінарське заняття: Судово-психологічна експертиза

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, ознайомити з поняттям судово-психологічної експертизи, порядком її проведення, значенням в розкритті злочинів.

Кількість годин – 4 годин

Навчальні питання:

Частина 1

1. Судово-психологічна експертиза (СПЕ): сутність, зміст, етапи, види.

2. Методи, призначення СПЕ та організація її провадження.

Частина 2

1. Судово-психологічна експертиза особливих емоційних станів особистості

3. Судово-психологічна експертиза неповнолітніх обвинувачуваних

Методичні вказівки

Частина 1

До першого питання

У ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» зазначається: «Судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, що містять інформацію про обставини справи, яка знаходиться у виробництві органів дізнання, по-переднього слідства або суду».

Експертизу (лат. expertus – «досвідчений») виконує один або група експертів – осіб, добре поінформованих у певній галузі знань. Для того, щоб бути експертом, необхідні глибокі фахові знання, фахова інтуїція й фаховий досвід

Судово-психологічна експертиза проводиться на підставі постанови (ухвали) органів суду й слідства. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про адвокатуру» і ст. 48 Кримінального процесуального кодексу України за клопотанням адвокатів, громадських захисників, осіб, які самостійно захищають свої інтереси, організацій, підприємств, громадян спеціалістами можуть проводитися подібні експертні дослідження, вони оформляються як висновки спеціаліста.

Етапи судово-психологічної експертизи та розкрити їх структуру:

1) усвідомлення експертом предмета СПЕ, який визначається запитаннями слідчого або суду, за необхідності уточнюється за клопотанням експерта;

2) визначення предмета експертного дослідження, тобто завдань дослідницького характеру;

3) добір методів дослідження відповідно до завдань;

- 4) проведення дослідження, що складається з:
 - а) психологічного аналізу матеріалів кримінальної справи;
 - б) спостереження за випробуванням у природних і штучних умовах (під час допиту, у суді тощо);
 - в) бесіда з випробуванням, у ході якої виконуються завдання біографічного дослідження і ретроспективного аналізу подій злочину;
 - г) застосування інструментальних методів дослідження індивідуально-психологічних особливостей суб'єкта (тобто методів експериментальної психології, опитувальників, тестів тощо);
- 5) ретроспективний аналіз поведінки суб'єкта в досліджуваній ситуації;
- 6) опрацювання отриманої сукупності даних та їх теоретичний аналіз (інтерпретація);
- 7) робота зі спеціальною літературою (у тих випадках, коли це необхідно);
- 8) складання розгорнутого висновку СПЕ за існуючою формою з обов'язковим висновком, у якому коротко формулюються підсумки експертного дослідження, тобто від-повіді на поставлені перед експертом питання.

При обговоренні питання слід звернути увагу здобувачів на :

- класифікацію видів СПЕ за різними ознаками (кількість експертів, різнобічність фахівців, зміст діагностики і т.д.);
- аналіз помилок та недоліків при проведенні СПЕ.

До другого питання

Здобувачі знайомляться з методами досліджень (спостереження і його модифікації; експеримент; бесіда; метод тестів і межі його застосування в експертній практиці; метод психологічного аналізу документів, контент-аналіз; біографічний метод; психологічний портрет злочинця) та порядком призначення й організації СПЕ.

Частина 2

До першого питання

У відповіді на третє питання курсант повідомляє про те, що згідно чинного законодавства України стан сильного душевного хвилювання (ст 116, 123 КК України) розглядається як обставина, що пом'якшує покарання. У процесі судово-психологічної експертизи досліджується здатність особистості до вольової, довільної регуляції емоційних станів, її можливості узгодити свою поведінку з усталеними нормами.

Судово-психологічна експертиза емоційних станів проводиться як стосовно повнолітніх осіб (є основною при розгляді поведінки повнолітнього злочинця), так і неповно-літніх. Емоційний стан особистості значно впливає на особистість та її поведінку, тому питання, що пов'язані з особливим емоційним станом людини, експерт-психолог вирішує також у багатьох цивільних справах.

Далі дають детальну, порівняльну характеристику фізіологічного афекту з патологічним афектом.

До другого питання

Повідомити згідно якого нормативного документу призначається

психолого-психіатрична і психологічна експертиза неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого (ст. 486 Кримінального процесуального кодексу України). Наголосити, що судово-психіатрична експертиза проводиться до судово-психологічної з метою визначення психічно здорових осіб. Основним завданням судово-психологічної експертизи неповнолітніх обвинувачуваних є дослідження здатності підлітків, які відстають у психічному розвитку, а також здорових осіб підліткового віку цілком усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними. далі необхідно перерахувати основні проблеми, що вирішуються в судово-психологічній експертизі неповнолітніх. Наступний крок – навести приклади питань які можуть бути поставлені перед експертом для призначення судово-психологічної експертизи неповнолітніх.

Теми рефератів:

1. Відмінність судово-психологічної експертизи від судово-психіатричної експертизи.
2. Правові аспекти та практика призначення судово-психологічної експертизи.
3. Правовий стан та підстави щодо проведення судово-психіатричних досліджень в Україні.
4. Правові процесуальні та організаційні основи та форми судово-психіатричної експертизи в Україні.
5. Формальні підстави для призначення судово-психологічної експертизи в Україні
6. Формальні підстави для проведення судово-психіатричної експертизи в Україні.

Література:

Основна: 1, 2, 6, 8, 9, 10, 11

Допоміжна: 1, 3, 8, 9, 10, 11

Інформаційні ресурси в Інтернеті: 1, 2, 3, 4, 5, 6

Практичне заняття: Судово-психологічна експертиза

Навчальна мета заняття: формування вмінь будувати питання для СПЕ, визначати складові експертного заключення, вмінь аналізувати інтерпретацію результатів експертизи.

Кількість годин – 2 год.

Місце проведення – аудиторія

Навчальні питання:

1. Організаційно-правові питання судово-психологічної експертизи.
2. СПЕ фізіологічного афекту: виконання практичних вправ

Література, методичне та матеріально-технічне забезпечення занять.

Основна: 1, 2, 6, 8, 9, 10, 11

Допоміжна: 1, 3, 8, 9, 10, 11

Інформаційні ресурси в Інтернеті: 1, 2, 3, 4, 5, 6

План проведення заняття:

- I. Порядок проведення вступу до заняття.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

При обговоренні третього питання слід звернути увагу студентів на:

- посадових осіб, яким дозволено призначати СПЕ;
- на будову постанови про призначення СПЕ, на будову заключення СПЕ;
- на термін проведення найпростішої СПЕ, на термін утримання людини (обвинуваченого, підозрюваного) в медичному закладі при проведенні комплексної СПЕ.
- на права неповнолітніх, свідків.

Здобувачам зачитується СПЕ фізіологічного афекту і на цьому прикладі студенти аналізують складові СПЕ, побудову питань на СПЕ, побудову заключення СПЕ, характер опису результатів СПЕ.

Вирішення практичних завдань

Завдання 1

38-річний житель Олександрійського району Кіровоградщини Микола С. катав маленьку дочку на санчатах, запряжених собакою. Все було добре, аж поки дитя не впало й не отримало струс мозку. Татусь провини шукав не в собі, а в двох стареньких односельчанках, що мешкали разом. Чоловік був упевнений: саме вони зурочили дитину. Тому С. узяв з собою тесака, і позбавив життя літніх жінок, бо вони здалися йому «відьмами».

Чи необхідно в цьому випадку слідчому призначити судово-психологічну експертизу по відношенню до підозрюваного С.?

Якщо так, то який саме вид експертизи слід призначити?

Завдання 2

У ході розслідування кримінальної справи про вбивство К. обвинувачуваний Н. стверджував, що К. покінчила життя самогубством, кинувшись з дев'ятого поверху. Надалі Н. заявив, що під час з'ясування стосунків з К. він був вражений її словами, схопив К. за горло і “у пориві гніву, не розуміючи свої дії”, здавив горло руками. Побачивши, що К. не подає ознак життя, Н. скинув її труп униз. Суперечливість своїх показань Н. пояснив тим, що «після вбивства, швидко дійшовши до свого будинку, ліг у ліжку, заснув і те, що сталося, здалося йому кошмарним сном». Крім того, Н. стверджував, що неодноразово бачив у сні сцени вбивства і переплутав, що бачив у сні, а що було в дійсності.

Суперечливість і деяка фантастичність показань Н., сумніви в тому, що обвинувачуваний міг впасти в стан, котрий істотно утруднював би контроль за поведінкою, спонукали слідчого призначити комісійну судово-психологічну експертизу.

Які питання необхідно поставити на вирішення судово-психологічної експертизи?

Завдання 3

Підекспертні К. та І., обидва 17-літнього віку, звинувачувані за ст.ст. 15 – 185 КК України (крадіжка державного майна).

І. – старший із двох дітей, жив з матір'ю, батька не знав. Розвивався без особливостей, у школу пішов вчасно. Потім мати виїхала в інше місто, І. залишився жити разом з бабусею. Незабаром “бабуся переїхала жити до іншої

своїї дочки і я проживав у різних місцях, де прийдеться”, – розповідав підекспертний. В школі вчився, за його словами, “середньо”, тому що інтересу до навчання не було. Подобалася техніка, після закінчення 9 класів протягом року працював учнем слюсаря на заводі, потім залишив роботу, “гуляв, жив у друга, іноді з грошима допомагали родичі, але де мене шукати – ніхто не знав”. Останні два роки ніде не працював, проживав разом із своїм товаришем К.

К. ріс і розвивався також у неблагополучній родині, виховувався в бабусі (батько часто відбував покарання, зловживав алкоголем, мати рано померла). У школі, за словами К., спочатку вчився добре, але після повторного одруження батька став часто втікати з дому, бродяжив, був направлений до спецучилища. Там навчання покращилося. Вважає, що зниження успішності відбувається через небажання учитися, “а так я не дурень”. Закінчив 9 класів, ніде не працював і не вчився.

К. та І. алкоголем не зловживали, до відповідальності притягаються вперше. Злочин вчинили за попередньою змовою з батьком К. і з ініціативи останнього. Проникнувши на територію винного заводу, вони намагалися викрасти 20 літрів вина, однак свої дії не довели до кінця, оскільки були затримані працівниками міліції. Пояснюючи вчинене, К. відзначає, що він з І. “стояли на “шухері”, коли Колька – так він називав батька, життям якого я не цікавився, так само, як і він моїм – намагався відкрити цистерну з вином”. При цьому підтверджує, що розумів характер своїх дій, їхню протиправність. І. також визнавав свою провину, говорив, що “пішов на справу добровільно”.

Які питання необхідно поставити на вирішення судово-психологічної експертизи?

Завдання 4

У відношенні студента училища естрадно-циркового мистецтва, що вчинив самогубство через повішення, була призначена експертна психологічна експертиза. Слідство виходило з обставин, що між студентом А. (тим, що загинув), і викладачем училища Б. склалися неприязні відносини. Причиною конфлікту послужила імпровізаційна клоунада студента А., у якій Б. вбачив образливі для себе натяки щодо своїх недоліків. Під час занять він став називати загиблого “боягузом”, “дурнем”, “безперспективним учнем”, “дегенератом” і т. ін. Пропуски студентом А. своїх занять подавав як виражену недисциплінованість, про що повідомляв керівництву училища. Про інших учнів, що мали таку ж кількість пропусків занять, він не доповідав. У день трагедії студент А. за пропуски занять дисципліни, що викладав Б., був відрахований з училища.

Психологічний аналіз матеріалів справи показав, що А. виявляв деяку нестійкість емоційно-вольової сфери, однак довільна регуляція діяльності в рамках поставленої життєвої мети (бути артистом цирку) не була послаблена. Мотиви провідної діяльності були постійні: А. цілеспрямовано працював над новими формами жанру клоунади, чому допомагала спостережливість, здатність до критичної оцінки, самостійність висновків студента, якого викладачі вважали талановитим і перспективним учнем. Емоційна сприйнятливність і розмаїтість емоційних переживань у сполученні із

самостійністю мислення і його критичним складом сприяли тому, що А. міг тонко помічати нюанси діяльності і вдало їх обігрувати. Конфліктні відносини з викладачем Б. торкалася не тільки питання дисципліни А., але й оцінки його професійних якостей. При цьому в загиблого не було тенденцій до переоцінки своїх здібностей, він завжди прислухався й уступав справедливим вимогам і зауваженням, самокритично відносився до себе, природно очікуючи справедливого відношення з боку навколишніх. “В А. був принцип – говорити правду”, – одностайно відзначали опитані по справі свідки.

Образи викладача Б., висловлювані на адресу загиблого, відрахування з училища стали обставинами виняткового характеру, тому що торкалися не тільки оцінки професійних якостей, але і створювали утруднення для подальшого самовизначення студента А., загострюючи його внутрішні переживання. Останні створювали тло емоційної пригніченості (свідки відзначали, що А. “ходив як загублений”, “мовчав”) і відбивали розуміння загиблим ситуації як безперспективної.

Які питання необхідно поставити на вирішення судово-психологічної експертизи?

Завдання 5

Потерпіла К., 12 років. Проживала з матір'ю, що часто хворіла і недостатньо уважно відносилася до виховання дочки. У квартирі проживав студент Г., що знімав кімнату в матері К. У випадковій бесіді з учителькою К. сказала, що підтримує інтимні відносини з Г. З ініціативи вчительки була порушена кримінальна справа у відношенні Г., призначена судово-психологічна експертиза щодо К.

Дівчинка в школі вчилася добре. У бесіді також встановлено достатній для свого віку рівень розвитку пізнавальних процесів (пам'яті, уваги, мислення). Про Г. говорить, що “він відносився до мене по доброму, допомагав робити уроки, читав мені книжки”. Відзначала, що нудьгувала, “якщо Г. вечорами довго не приходив додому”. Емоційна прихильність К. до Г., тому що дівчинка не мала тісного контакту з матір'ю, сприяла виникненню відносин з Г., ініціатором яких він був. Інформованість К. щодо інтимних сторін життя між чоловіком і жінкою була поверхневого характеру, вона одержувала її від своїх подруг такого ж віку. К. неодноразово підкреслює добре ставлення до неї з боку Г.: “часто дарував квіти, говорив, що любить”. Про себе також говорить, що любить Г., тому що “він добрий, красивий, не п'є, не курить”. Зазначене свідчить про відсутність самостійного орієнтування в вирішенні питань такого роду. У силу цього, пояснення Г., що між ними існує кохання, К. приймає як готову формулу, критично оцінити яку вона не в змозі у зв'язку з віковими особливостями її психічного розвитку.

Які питання необхідно поставити на вирішення судово-психологічної експертизи?

Завдання 6

Звинувачувані Т., Б. і К., заздалегідь домовилися згвалтувати С., “щоб не гордилася і була, як усі”. Облудним шляхом заманили С. у безлюдний у літню пору двір школи. Загрожуючи ножем, змусили випити вина. Потім, кожний з

обвинувачуваних, граючи роль захисника, нібито рятував С. від інших, але вчиняв насильницькі дії.

Обвинувачувані показували, що С. добровільно вступала в інтимні відносини, опору не чинила. Протягом двох діб, без їжі С. знаходилася під контролем обвинувачуваних. “Для підкріплення ми давали їй вино” – говорив один з обвинувачуваних. На дії з боку обвинувачуваних реагувала мовчанням, підкоряючись їхнім вимогам. На другу добу їй удалося утекти. У міліцію не заявляла, боячись помсти.

За характером С. була активною натурою, могла постояти за себе, виявляла розвинені інтелектуальні здібності. Свідки характеризували С. як “тонку, чуттєву натуру”, “доброзичливу і чуйну”, що не любила брутальність і неуцтво, які “завжди ігнорувала своїм мовчанням”.

С., пояснила, що “коли зрозуміла, що означає їх “шляхетність”, перестала чинити опір”. Вона розуміла, що всі обвинувачувані знаходилися під впливом лідера групи – Т., і спробувала поговорити з ним. Коли він побив її, “зрозуміла безглуздість свого вчинку, замовкла і стала підкорятися”.

Які питання необхідно поставити на вирішення судово-психологічної експертизи?

ІІІ. Порядок проведення заключної частини заняття.

Здобувачі підводять підсумки заняття даючи визначення поняттям судово-психологічної експертизи, порядком її проведення, значенням в розкритті злочинів.

Тема № 12: Пенітенціарна психологія

Семінарське заняття: Пенітенціарна психологія

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, дослідити аспекти корекції засуджених, своєрідність методів вивчення їхньої особи і психічних процесів, що відбуваються в період відбування покарання, а також розглянути інструменти вивчення особи засудженого і методи виховного впливу.

Кількість годин – 4 годин

Навчальні питання:

Частина 1

1. Психологія засудженого: завдання і умови ресоціалізації.
2. Вплив соціальної ізоляції на особу.

Частина 2

3. Психологічні аспекти організації життєдіяльності засуджених.
4. Психологічні основи ресоціалізації засуджених.

Методичні вказівки

Частина 1

До першого питання

Соціально-психологічна адаптація засудженого відбувається внаслідок впливу на нього комплексу психолого-педагогічних методів, що стимулюють сприйняття особою високих соціальних цінностей, розгляд їх як власних установок, що дають змогу в майбутньому здійснювати свою діяльність у

вільному суспільстві. Розкрийте механізм та етапи формування соціально адаптованої поведінки особи засудженого. Найбільш важливими у цьому аспекті є відхід від шаблонів, індивідуалізація в обранні і застосуванні методів виховного впливу.

До другого питання

Друге питання має включати аналіз методів психолого-педагогічного впливу на особу засудженого. Акцентуйте увагу на групових та індивідуальних методах психолого-педагогічного впливу з метою найбільш ефективної корекції засуджених. Необхідною передумовою для обрання методів психолого-педагогічного впливу є вивчення особи засудженого, його поведінки в генезисі (до надходження до установи виконання покарань і під час перебування у ній), ставлення до праці, навчання, режиму, комплексу заходів соціального впливу.

Частина 2

До першого питання

Субкультура засуджених, її типові характеристики та форми прояву, що поєднує комплекс соціально-психологічних поглядів, потреб, відносин, в яких домінують негативні тенденції. Необхідно враховувати, що для колективу засуджених характерні такі особливості:

- 1) це колектив закритого типу, що формується з правопорушників, позбавлених волі;
- 2) перебування засуджених у колективі є примусовим;
- 3) діяльність колективу докладно регламентується нормами кримінально-виконавчого законодавства;
- 4) колектив характеризується істотними відмінностями (віковими, професійними, моральними);
- 5) формування і специфіка колективу визначаються видом кримінально-виконавчої установи і характером виробничої діяльності.

Детально слід зупинитись на тому, що у злочинному світі важливу регулюючу роль відіграють «злочинський закон» і «поняття».

До другого питання

Завдання 1

В одній з колоній відбулася надзвичайна подія, під час якої загинули троє засуджених. При проведенні розслідування було встановлено, що засудженому К. із земляцької групи “А” стало відомо, що в засуджених іншого земляцького угруповання “Б” мають ся спиртні напої. Засуджений К. попросив ці напої для своєї групи у засудженого Р., а коли отримав відмову, то побив останнього. Засуджений Р. розповів про те, що трапилося, своїм землякам, і ті направилися на пошуки кривдника. Він був виявлений на виробничій ділянці разом зі своїми земляками з групи “А”. Засуджені з групи “Б”, що за кількістю переважали групу “А”, відразу приступили до бійки. Більшість з групи “А” миттєво розбіглася, а троє сховалися в бокс і забарикадувалися за залізними дверима. Розлютовані неуспіхом засуджені з групи “Б” спробувала виломати двері, але безуспішно. Тоді вони злили пальне з транспортних засобів, виплеснули його в бокс і підпалили. У результаті троє засуджених згоріли живцем.

Як ви вважаєте, чи може описана вище надзвичайна подія в колонії бути пояснена закономірностями і механізмами функціонуючої в місцях позбавлення волі кримінальної субкультури? Або це особливий випадок?

Завдання 2

Зарубіжні психологи К.Р. Бартол і Ф. Менахем вивчали проблему особливостей соціально-психологічного сприйняття злочинців населенням і працівниками правоохоронних органів. Було, зокрема, встановлене, що зовні привабливі злочинці в порівнянні з непривабливими одержують менш суворі покарання (особливо в судах присяжних). І одночасно при відбуванні покарання в місцях позбавлення волі з боку персоналу до них застосовуються менш суворі дисциплінарні міри, чим до осіб, засуджених за аналогічні злочини, але які мають непривабливу зовнішність.

Чи можуть, на вашу думку, існувати такі залежності? Якщо так, то чим ви можете це пояснити?

Чи мають тут місце прояви психології сприйняття? Які саме соціально-психологічні механізми (ефекти) міжособистісного сприйняття тут виявляються?

Завдання 3

З листа засудженого: «...Ще підлітком я занедужав на туберкульоз легень, і мене направили в тубзону, де перебували дорослі засуджені, котрі мали чималий стаж ув'язнення. Потрапивши у певне коло, я добре засвоїв наші неписані закони, яких строго дотримувався надалі. У підсумку я став негативним елементом для адміністрації установи, і куди б мене не переводили, скрізь ставили на облік як злісного порушника. Неодноразово я вчиняв злочини, моє ім'я стало відомо у всіх колоніях.

Але всьому є межа. І коли я серйозно вирішив змінити спосіб життя, то зрозумів, що не можу цього зробити, перебуваючи в даному місці. Чому не можу? Тому що не витримаю образ: “зсукався”, “падло”, “на волю захотів” і т.п. Може бути, я неправильно розумію, може, це все забобони. Але за цей час я двічі потрапив під ножі і, щоб знову не стати жертвою, я більше не буду робити спроби вилазити з ями, у котру заліз по самі вуха. Кожен день може для мене виявитися фатальним. Мені набридло спати, обіймаючи ніж, у мене нема сил ні моральних, ні фізичних. Я бездарно проживаю свої роки. А за що? Які цілі я переслідую? Так ніякі, живу, як тварина...».

Які психологічні феномени відображаються у даному листі?

Охарактеризуйте психічний стан засудженого і його ціннісні орієнтації.

Які методи застосовує кримінальна субкультура для впливу на засуджених, що намагаються стати на шлях виправлення?

Які міри могла б прийняти адміністрація колонії в даному й аналогічному випадках?

Література:

Основна: 1, 2, 4, 6, 8, 9, 10, 11

Допоміжна: 1, 3, 8, 9, 10, 11

Інформаційні ресурси в Інтернеті: 1, 2, 3, 4, 5, 6

4. Рекомендована література

Основна:

1. Бочелюк В. Й. Юридична психологія: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 335 с.
2. Кацавець Р. С. Юридична психологія: навч. посібник. Київ: Алерта, 2019. 150 с.
3. Кацавець Р. С. Кримінальна психологія : навч. посіб. Вид., 2-ге, допов. Київ: Алерта, 2022. 152 с.
4. Кацавець Р. С. Пенітенціарна психологія: навч. посібник. Київ: Алерта, 2018. 110 с.
5. Максименко С. Д., Медведєв В. С. Юридична психологія: підручник. Київ: ВД «Слово», 2018. 448 с.
6. Мухіна Г. В. Юридична психологія: навч.-метод. посібник. Київ: ВД «Дакор», 2019. 236 с.
7. Озерський І. В. Актуальні проблеми юридичної психології: навч. посібник. Миколаїв, 2021. 300 с.
8. Психологія у професійній діяльності поліції: навч. посібник О. О. Євдокімова, І. В. Жданова, Д. В. Швець, Ю. В. Александров та ін.; за заг. ред. В. В. Сокурєнка. Харків, 2018. 426 с.
9. Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. Юридична психологія: підручник. Харків: Право, 2019. 288 с.
10. Юридична психологія: підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків: Майдан, 2018. 684 с.
11. Юридична психологія: навч. посібник / О.Є. Самойлов, М.С. Корольчук, В. М. Корольчук, [та ін.]. Київ, 2015. 432 с.

Допоміжна:

1. Гарьковець С. О. Юридична психологія: словник-довідник. Сєвєроденєцьк, 2021. 152 с.
2. Загальна психологія: підручник. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. Київ: Каравела, 2019. 464 с.
3. Землянська О. В. Судово-психологічна експертиза : навч. посіб. / О. В. Землянська ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2012. – 300 с
4. Кошова І. В., Кресан О. Д. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник. Ніжин, 2021. 227 с.
5. Маркіна Л. Л. Конспект лекцій з дисципліни «Юридична психологія». Дніпро, 2016. 91 с.
6. Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. Д.В.Швеця ; [Д.В. Швець, О.М. Бандурка, О.І. Федоренко та ін.] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2020. 284 с.
7. «Зелені кімнати»: психологічні особливості організації роботи з дітьми / Н.П. Бочкор, О.М. Цільмак, О.В. Швед, С.І. Яковенко; заг. ред.: О.М. Бандурка, К.Б. Левченко; Харк. нац. ун-т внутр. справ, Одес. держ. ун-т внутр. справ; Міжнар. жін. правозахис. центр «Ла Страда-Україна». - К. :

Агентство «Україна», 2012. 112 с.

8. Стрибко Т., Бойченко С. Правова поведінка як складник правосвідомості: загальнотеоретичний аналіз. Підприємництво, господарство і право, 2020. № 4. С. 257-261.

9. Філоненко В. М., Нечитайло І. С. Злочинці-рецидивісти: психологічна характеристика: монографія. Харків, 2022. 244 с.

10. Фонарюк О. Ю. Макрорівні та мікрорівні формування протиправної поведінки людини. Європейські перспективи, 2016. № 3. С. 72-78.

11. Шинкаренко І. О. Конспект лекцій з дисципліни «Юридична психологія». Дніпро, 2016. 174 с.

12. Цимбалюк М., Шандра Б. Філософсько-правова характеристика злочинності: соціокультурні реалії: монографія. Ужгород: Ліга прес, 2016. 254 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. Науковий журнал Юридична психологія: <https://psychped.naiu.kiev.ua/index.php/psychped/main>
2. Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського: <http://www.nbuv.gov.ua/>
3. Національна бібліотека України ім. Я. Мудрого: <http://nlu.org.ua>
4. Національна Парламентська бібліотека України: www.nplu.org
5. Офіційний сайт Міністерства внутрішніх справ України: <https://mvs.gov.ua/>
6. Офіційний сайт Національної поліції України: <https://www.npu.gov.ua/>.